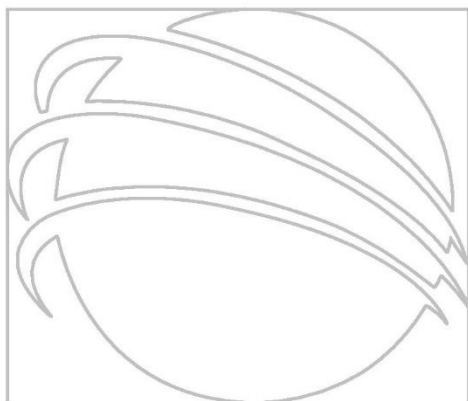


## MRC Working Papers No 3/2015



The Liberal Sources of Bulgarian  
Theoretical Economy: the Contributions of  
Simeon Demostenov and Naum Dolinski  
(in Bulgarian)

Nikolay Nenovsky

Pencho Penchev

ISSN 2534-9465

December 2015

JEL classification: B13, B31, B53

Keywords: Austrian Economics, Russian Economic Thought, Carl  
Menger, Peter Struve

**Либералната теоретическа икономия в България:  
приносите на  
Симеон Демостенов (1886-1966) и Наум Долински (1890-1968)<sup>1</sup>**

**Николай Неновски**

Университет в Пикардия

УНСС, катедра „Финанси“

[nenovsky@gmail.com](mailto:nenovsky@gmail.com)

**Пенчо Пенчев**

УНСС, катедра „Политическа икономия“

[pencho\\_penchev@gyuvetch.bg](mailto:pencho_penchev@gyuvetch.bg)

**Резюме:** За разлика от немско-езичната емигрантска вълна от икономисти между двете войни, която е добре изучена, руско-езичната емиграция не е била обект на систематичен анализ. Хронологически първа (след идването на болшевиките власт през 1917 г.), и не по-малко мащабна от немско-езичната, руската емиграция не само прави значителни приноси във „високата икономическа теория“, но и е изключително важна за формирането на научните икономически общности и традиции в редица европейски страни (България, страните от бивша Югославия, Чехословакия и др.).

Конкретно що се отнася до България, значението на руските икономисти-емигранти и руската икономическа мисъл е изключително важно. Присъствието на руските учени-икономисти в България досега не е било обект на изследване, въпреки, че всеки грамотен икономист и социален учен в страната познава имената на оставилите трайни следи руски учени. Сред икономистите се открояват четири имена, тези на Симеон Демостенов (1886-1966), Наум Долински (1890-1968), Иван Кинкел (1883-1945) и Оскар Андерсон (1887-1960).

Симеон Демостенов и Наум Долински, които ние разглеждаме като представители на руско-австрийското направление в стопанската мисъл, и на чието творчество е посветена настоящата студия, отдават своя научен живот съответно на чистата теория, най-вече тази на теорията на парите (Демостенов), и на изучаване на текущата стопанската действителност и политика, най-вече аграрните проблеми (Долински). Интересът ни към двамата е продиктуван от наблюдението ни, че в техните изследвания те предлагат оригинален синтез на основните идеи от австрийската школа (най-вече тези на Карл Менгер) с основните елементи от руската икономическа мисъл, преди всичко с редица моменти от оригиналната либерална теоретична система на Петър Струве (техен учител и вдъхновител).

---

<sup>1</sup>Това е предварителна версия на дългосрочен проект, чиято динамика ни кара да бъдем внимателни със заключенията и твърденията, тоест всичко по-долу трябва да се разглежда като предварително. Читателите трябва да имат предвид това.

## **The Liberal Sources of Bulgarian Theoretical Economy -**

### **The contributions of Simeon Demostenov and Naum Dolinski**

**Abstract:** Unlike the well known wave of German-speaking economists-émigrés during the interwar, the Russian-speaking emigration has not been subject to a systematic analysis. Chronologically, the Russian emigration was the first (after the arrival of the Bolsheviks to power in 1917) and not of less significance than the German-speaking emigration. The Russian emigration also makes important contributions to "high economic theory" and it is essential for the formation of the scientific and economic communities and traditions in several of South East European countries (Bulgaria, former Yugoslavia, Czechoslovakia, etc.). The majority of émigré Russian economists shared the liberal economic views, studied in Germany and Austria. Our interest in these economists is a result of the observation that the research made by some of them offers an original synthesis of the main ideas of the Austrian school (especially those of Carl Menger) and the key elements of Russian economic thought, especially the original liberal theory system of Peter Struve. The ignorance of this synthesis is a missed opportunity for further development of Menger's theory, as well as a differentiation of a specific variant of the Austrian School. In this article we analyze the contributions of two main representative of this synthesis, namely Simeon Demostenov (1886-1966) and Naum Dolinski (1890-1968).

**JEL codes:** B13, B31, B53

**Key Words:** History of Austrian Economics, Russian economic thought, Carl Menger, Peter Struve

**Въведение. Руските икономисти в България и тяхното значение.**

За разлика от немско-езичната емигрантска вълна от икономисти между двете войни, която е добре изучена, руско-езичната емиграция не е била обект на систематичен анализ. Хронологически първа (след идването на болшевиките власт през 1917 г.), и не по-малко мащабна от немско-езичната, руската емиграция не само прави значителни приноси във „високата икономическа теория“, но и е изключително важна за формирането на научните икономически общности и традиции в редица европейски страни (България, страните от бивша Югославия, Чехословакия и др.).

Конкретно що се отнася до България, значението на руските икономисти-емигранти и руската икономическа мисъл е изключително важно<sup>2</sup>. Присъствието на руските учени-икономисти в България досега не е било обект на изследване, въпреки, че всеки грамотен икономист и социален учен в страната познава имената на оставилите трайни следи руски учени. Сред икономистите се открояват четири имена, тези на Симеон Демостенов (1886-1966), Наум Долински (1890-1968), Иван Кинкел (1883-1945) и Оскар Андерсон (1887-1960). Всеки един от четиримата учени лежи в основата на специфичен подход при изучаваното на стопанската действителност. Без съмнение в международен план най-известен, и оставил най-трайни следи, е Оскар Андерсон, основател на Статистическия Институт за стопански проучвания в София (1934), съосновател международното дружество по иконометрия, и чиито постижения многократно са отбелязвани от западните икономисти (в това число в историята на икономическия анализ на Шумпетер)<sup>3</sup>. От своя страна Иван Кинкел е многостранен социален учен, насочил разнообразните си интереси и изследвания към разбиране на механизмите на стопанското и социалното развитие. Освен икономист и стопански историк, Кинкел е основоположник на българското социологическо дружество и на дружеството по психоанализа<sup>4</sup>.

Симеон Демостенов и Наум Долински, които ние разглеждаме като представители на руско-австрийското направление в стопанската мисъл, и на чието творчество е посветена настоящата студия, отдават своя научен живот съответно на чистата теория, най-вече тази на теорията на парите (Демостенов), и на изучаване на текущата стопанската действителност и политика, най-вече аграрните проблеми (Долински). Интересът ни към двамата е продиктуван от

---

<sup>2</sup> Същото решаващо значение руските учени емигранти имат и в други научни области – история, право, природни науки и т.н.

<sup>3</sup> Виж Louçã, F. (2007).

<sup>4</sup> Виж Nenovsky (2013), Пенчев (2013).

наблюдението ни, че в техните изследвания те предлагат оригинален синтез на основните идеи от австрийската школа (най-вече тези на Карл Менгер) с основните елементи от руската икономическа мисъл, преди всичко с редица моменти от оригиналната либерална теоретична система на Петър Струве (техен учител и вдъхновител). В настоящата студия, която предлагаме на руските читатели, предлагаме теоретична реконструкция на възгледите на Демостенов и Долински, което ни довежда до твърдението, че те са представители на специфично направление или школа, правещо оригинален теоретичен синтез, който ние наричаме „австрийско-руски“, или ако трябва да бъдем по-точни, синтез най-вече между идеите на Карл Менгер и на Петър Струве.

Личните и творческите съдби на Симеон Демостенов и на Наум Долински са тясно преплетени още от годините на тяхното обучение (и двамата са студенти в Политехническият Институт в Санкт-Петербург<sup>5</sup>, където имат общи преподаватели и най-вече попадат под влиянието на Петър Струве<sup>6</sup>). Тяхната съвместна работа в Русия през войната, в Статистическият отдел при Особения съвет по продоволствието, оглавяван от Демостенов и под общото подчинение на Струве (който е в ръководството на Съвета като представител на Всеросийския земски съюз от средата на 1915 до март 1917 г.), и където четири години по-младият Долински е помощник на Демостенов<sup>7</sup>. Общата им дейност по изучаване на воденото продоволствие и ценообразуване по време на война лежи и в единствения им съвместен труд, издаден на английски език през 1930 г. (под общата редакция на П. Струве) „*Food supply in Russia during the world war*“ издание на Yale University Press. Главата на Демостенов се нарича „*Food prices and the market in foodstuffs*“ (215-467), а тази на Долински (писана съвместно с К. Зайцев), „*Organization and Policy*“ (3-214). Следва общата емиграция в България, където и двамата стават водещи професори по политическа икономия (Долински във Варна, а Демостенов – в София).

---

<sup>5</sup> Едно от най-престижните и модерни места за развитие на икономическата наука, създаден през 1902 г. от Витте, и в чиито стени се съсредоточават най-значителните и талантливи руски икономисти (виж за подробности Guroff, 1972).

<sup>6</sup> Струве играе важна роля в живота на повечето емигрирали руски икономисти. Оскар Андерсон (макар и асистент на А. Чупров), също е бил студент на Струве и го кани през 1936 г. като гост ректор в ръководения от него Статистическият Институт за стопански проучвания. Ролята на Струве за развитието на Долински и Демостенов е ключова. Струве дава препоръки и на двамата, което им помага да намерят академични постове в България. Демостенов посвещава някои от своите книги на своя учител, а Долински участва със специална статия в юбилейния годишник на Струве, издаден в Прага (сред другите автори се открояват А. Чупров и А. Билимович, виж Долински, 1925 г.). Ролята на А. Чупров (младши) също е от важно значение за формиране на мисленето не само на Андерсон (виж Андерсон, 1926), но и на Долински и на Демостенов. Долински води кореспонденция с Чупров и често получава негови книги, и е първият, който заедно с Андерсон предлага създаването на Статистически институт във Варна през 1924 г. (Долински, 1924). Значително по-късно, през януари 1935 г. тази идея е реализирана от О. Андерсон в София.

<sup>7</sup> Виж Демостенов (1927), 3, 286.

Да щрихираме накратко биографиите на С. Демостенов и Н. Долински, които са непознати на руския читател.

Симеон Сергеевич Демостенов (1886-1966) е дългогодишен професор по политическа икономия в Софийския университет, и може би най-теоретичният и задълбочен български икономист от руски произход (роден на 8 ноември 1886 г. в Москва). След като завършва през 1910 г. Политехническият Институт е оставен при катедрата (под ръководството на Струве) за подготовка за професура, специализира в Германия и Австрия в периода 1912-1914 (през лятото на 1913 специализира и работи при К. Менгер). Както споменахме, през войната, пак под ръководството на Струве и съвместно с други млади икономисти, в това число и Долински, участва в организирането на руското военно стопанство. Въпреки, че в последствие Демостенов се съсредоточава единствено върху чистата теория, Демостенов е изключително подготвен и в статистическите и емпирическите анализи (построяването на ценови индекси например), за което свидетелства книгата му започната още през 1915 г. т.е. още преди пристигането му в България, и издадена на български език през 1927 г. като книга със заглавие *„Механизъмът на образуването и движението на цените на руския продоволствен пазар през време на войната (1914 – 1917 г.г.)“*. Тази книга, посветена на ценообразуването по време на първата световна война в Русия, е обобщаваш резултат от няколко емпирични изследвания на Демостенов, излезли на руски език в периода 1915 – 1921 г. (преработен вариант на това изследване, както посочихме се появява на английски език, Demostenov, 1930)

След болшевишката революция, Демостенов предава в Пермския университет (1918 г), в Северо-кавказкия Политехнически Институт (1919), а през 1920 е доцент в Севастополския Висш Юридически Институт<sup>8</sup>. След като напуска Севастопол (може да се предположи при изтеглянето на Врангел), с препоръка на Струве и със заповед на А. Цанков е назначен за редовен доцент при катедра политическа икономия през юни 1921, за извънреден професор през юни 1928 г. Приема българско гражданство през 1936 г. В България Симеон Демостенов се отдава изключително на чистата икономическа теория, най-вече теорията и историята на парите. Рядко се включва в дискусиите върху текущия стопански живот, както и в дейността на двете български икономически дружества (Българско икономическо дружество и Дружеството на икономистите-академици). Съсредоточаването на Демостенов в чистата теория може да се обясни и с факта, че там са неговите сравнителни предимства, той е чужденец и недостатъчно

---

<sup>8</sup> Тази информация, взета от Алманаха на Софийския Университет (подготвена от самия Демостенов), се потвърждава и от редица други откъслечни сведения (за престоя му в Севастопол, може да се съди и по присъствието му в списъка на преподавателите, въпреки че името му е сгрешено С.С. Демосоренов, виж. Лавров, Бобков, 2006, 28. Сред имената личат още тези на А. Байков, също емигрант в България, както и на К. Зайцев, ученик на Струве и емигрант в Чехословакия).

познава българската стопанска действителност. Известен е като привърженик на субективната школа в политическата икономия в нейния австрийски вариант.

В първите две-три години на комунистическия режим е оставен да води „технически“ курсове по банково дело до 1947 г., след което е пенсиониран. Предложението за неговото изхвърляне от Университета датира от по-ранни дати („подкомисията „За чистката във висшите учебни заведения и в Академията на науките“ от 18 юли 1946 г), но е защитен от Съюзническата контролна комисия. Разрешено му е да чете паралелен курс по политическа икономия (заедно с курса на марксиста Жак Натан), лично от Георги Димитров (Живкова, 2006, 148, 152). Университетски несгоди се съчетават и с друга печална история - загуба на богатата му лична библиотека<sup>9</sup>. През 1950 г. емигрира в Лондон при дъщеря си, където и умира на 12 юни 1966 г. (не през 1968 г. както се смята). Погребан в Лондон редом с известния руски философ Семьон Франк (между другото един от интелектуалните приятели на П. Струве)<sup>10</sup>.

В годините на комунизма, творчеството на Демостенов е изключително критично погледнато, той присъства единствено в монографиите посветени на историята на „буржоазната икономическа мисъл“ в България. Летящ старт на критиките към него дава още през 1946/1947 г. младият „марксист – ленинист“ и бъдещ академик Евгени Матеев, който в една крайно идеологизирана и агресивна критика (бе за отричане някои качества на тази критика) атакува фронтално субективната школа, и в частност възгледите на Демостенов (Матеев, 1947)<sup>11</sup>. Трябва да се отбележи, че някои от приносите на Демостенов, най-вече в историята на паричната мисъл, са били признавани от марксистките учени (Григоров, 1960). Днес, името на Симеон Демостенов е известно на почти-всеки грамотен икономист в България, учебникът му по политическа икономия - преиздаден фототипно през 1991 г. Възстановяването, обаче спира до тук. Без преувеличение може да се каже, че днес постиженията на Демостенов не са

---

<sup>9</sup> Демостенов: „За съжаление не мога да кажа, кога читателят ще има възможност да се запознае с края на петата глава, а също и със следващите глави или дали изобщо „Очерките“ ще бъдат продължени и завършени понеже моята скъпоценна библиотека, съставено предимно с оглед на проблемите, застъпени в „Очерките“, загина на 30 III 1944 г, с част от моите научни архиви. С това, изглежда, се туря точка на моя труд, който даваше смисъл на цялата ми научна деятелност“ (Демостенов, 1945). Това е тъжно съобщение, което може да бъде разбрано от всеки, който е събирал библиотека (особено в миналото). Може да се предположи, че библиотеката е опожарена от съюзническите бомбардировки на София, които в посочения ден са особено силни (разрушени са 3600 сгради и са убити около 200 души).

<sup>10</sup> В архива на Константин Бобчев (1894-1978), се съхраняват четири писма, две от Константин Бобчев до Симеон Демостенов и неговата съпруга Мария Демостенова, както и две писма от Мария Демостенова до Константин Бобчев и съпругата му Таня Бобчева. След като научава за смъртта Константин Бобчев отпечатва некролог, копие от който се намира в архива му. В двете писма на съпругата на Демостенов, Мария, са представени факти и преживявания от последните дни на известния икономист (писмата са от 23 април 1964 г и от 4 август 1966 г.). Български исторически архив на Народната Библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“, фонд 279, архивна единица N 5, Кореспонденции и писма (К. Бобчев)

<sup>11</sup> Теорията на парите на Демостенов е анализирана и критикувана от [Порязов \(\)](#).

познати, той е рядко четен, за да не кажем никога. Обяснението е лесно, силната теоретична насоченост и задълбоченост го правят неприемлив и труден за днешните икономисти.

От своя страна, Наум Владимирович Долински (1890-1968) е един от най-влиятелните, теоретично подготвени и оригинални стопански мислители, работили в България през периода между двете световни войни. Той е роден през 1890 г. в Петербург, където подобно на Демостенов завършва Политехническият институт. Преподава политическа икономия, статистика, аграрна политика и история на стопанските доктрини във Висшето търговско училище във Варна още от основаването му през 1921 г. Н. Долински пристига в България като част от емиграцията бягаща от установения в Русия болшевишки режим<sup>12</sup>. Той има намерение да продължи към Прага, където му е предложено място на редовен доцент в Карловия университет. Решава да остане във Варна по предложение на основателя на Висшето търговско училище в града Ц. Калянджиев и след препоръка на П. Б. Струве. Вероятно решението му е повлияно от надеждата, че установеният в Русия режим няма да се задържи дълго на власт, така оставайки във Варна той по-лесно и бързо би могъл да се завърне в родината си. Поради тази причина Долински прави усилия да насочи академичното си развитие съобразно традициите на дореволюционна Русия. Той е от първите, които минават през т. нар. магистърски изпити по политическа икономия в основания през 1922 г. Руски юридически факултет в Прага. Преди 1917 г. в Русия подобни изпити са били задължителни за кандидатите за научна степен в областта на икономиката (Волошина, 2005). Впоследствие, със стабилизирането на режима в СССР, Долински приема пребиваването си в България като трайно и успешно се интегрира в новата обстановка. Това личи от факта, че в многобройни статии, той пише за българския народ като за „нашия народ“, а за българското стопанство като за „нашето стопанство“.

Първите години от преподавателската му дейност са съпроводени с редица трудности. Най-сериозната от тях е това, че повечето му студенти са с „доста силна марксистка подкваза“ и гледат на него с недоверие. Проблемите от идеологически характер са преодолени след като Н. Долински организира специален семинар, където марксистките концепции са подложени на дискусия и задълбочена научна критика, без това да предполага или изисква от участниците в семинара промяна на убежденията им (Долински, 1942). Подобно на Демостенов Долински получава българско гражданство през 1936 г. Преподава във Варна до края на 1944 г. След идването на власт на доминираните от комунистите Отечествени фронт е отстранен от

---

<sup>12</sup> По-подробно за руската „белогвардейска“ емиграция в България виж Спасов (2008).



професорската си катедра. До смъртта си през 1968 г. остава в България (Цонев и Балтаджиева, 1995), но без да има възможност да преподава или да публикува.

Подобно на С. Демостенов, и въпреки огромния и разнообразен принос на Н. Долински в развитието на българската икономическа мисъл, научното му наследство е характеризирано преднамерено „критично“ от марксистката историография като „еклектична забърканост“, „идеалистическа лутаница“, или като стигащо до „непреодолими противоречия“ и „най-абсурдни резултати“ (Григоров, 1960)<sup>13</sup>. Също толкова „критични“ и (целенасочено или случайно) неточни спрямо Долински са и някои съвременни изследвания по история на българската икономическа мисъл, в които с широк замах се обобщава, че политическата икономия в България „лесно влиза в прокрустовото ложе на имитаторството и минималистката теоретична програма“ и че по този начин тя „допринася немалко за отдалечаване на теоретичното икономическо познание от здравословните съмнения и строгост на позитивисткото мислене и на емпиричната проверка“ (Аврамов, 2007, III, 351). На този общ фон се отличават първите опити за обективна фактологична (Цонев и Цонева, 2000) или аналитична (Неновски и Андреев, 2013) оценка на част от приносите на Н. Долински. Една от целите на настоящата студия е да се направи синтезирано изложение и анализ на основни елементи от научното творчество на Н. Долински и по този начин да се открие неговото място в историята на българската икономическа мисъл.

## II

### **Симеон Демостенов (1886-1966), методологията на субективизма и чистата теория за парите**

Симеон Демостенов е не само най-яркият ученик на Петър Струве (за когото би могло да се твърди, че е създател на специфично направление на икономически анализ<sup>14</sup>), но и учен, който развива теоретическата система на Струве като я вписва органически в значително по-мощна конструкция, в която се открояват елементи от други направления (най-вече подходите на Менгер и на немската историческа и социологическа школа). Общата теория на Демостенов е представена в многократно издавания му тритомен учебник по политическа икономия *„Теоретическа политическа икономия“* (Демостенов, 1991 [1946]) (Първото

---

<sup>13</sup> Интересно е да се отбележи, че буквално същите формулировки са оправяни и към творчеството на Иван Кинкел.

<sup>14</sup> Обикновено се твърди, че Струве не оставя школа, независимо, че има редица последователи, които никога (С. Кон, А. Билимович, К. Зайцев, например). Според нас, това не е точно така, дори ако се вземат предвид единствено публикациите на неговите ученици в България. Красноречиво е, че един от малкото чуждестранни лектори в рамките на Статистическия институт за стопански проучвания в София (редом с О. Моргенштерн) е Петър Струве, който чете лекция на 15.09.1936 г. върху методологическите проблеми на статистическите анализи на стопанския цикъл (Струве, 1937). Що се отнася до за твърдението, че С. Демостенов е „най-добрият негов ученик“, това е не само наше мнение, но и по оценки на съвременниците, - мнение на самия **Струве (....)**.

издание на това произведение е през 1942 г. със заглавие „Лекции по политическа икономия“), и систематично приложена към чистата теория на парите. Може да се предположи, че „областта на парите“ му е била подсказана от Струве, който не е оставил значителни изследвания в паричните изследвания и който е желаел неговият ученик да приложи методологията му към паричните процеси<sup>15</sup>. Оригинални моменти в творчеството на Демостенов, особено в теорията на парите, историята на паричните теории, са много, това не е преувеличение, те тепърва предстоят да се анализират. Засега приносите могат да се сведат до три: (i) методологията на реализма в теорията за ценността, (ii) изграждане на функционалната теория за парите, като и (iii) теоретическа реконструкция на еволюцията на паричния анализ.

### **Методологията на реализма в теорията за ценността**

Общата теория и методология на Демостенов (изложени в учебника му), са важни и поради това, че са носеща конструкция за изследванията му в област на чистата теория за парите.

Подобно на Струве (и което може да се приеме за черта на руския икономически анализ) Демостенов смята, че формулирането и решаването на теоретичните проблеми в областта на икономиката зависят от философските и мировозренческите възгледи на учения -икономист, от избора на основните методологически принципи при познание на стопанската действителност<sup>16</sup>.

Първо, може със сигурност да се твърди, че следвайки Струве и Менгер, Демостенов прави „индивидуалистичен и субективистки прочит“ на Аристотел (за разлика от „холистичния прочит и обективистки“ на Маркс). Демостенов приема аристотелевия подход на реализма и есенциализма, на осмислянето на опита, и на позитивизма, като отправни точки при изграждане на своята собствена теоретична система<sup>17</sup>. Реализмът се проявява в това, че основен източник за създаване и изграждане на логическите категории е стопанският живот, т.е. непосредствената дейност на хората, в това число и обичайния стопански език. В това отношение Демостенов плътно следва Менгер, за разлика от другите представители на

---

<sup>15</sup> За интереса на Демостенов към теорията на парите говори и една от първите му публикации, посветена на учението за парите на Г. Кнап (Демостенов, 1914).

<sup>16</sup> Философският увод на Струве в книгата му „Хозяство и цена“ е показателен. В тази насока и са и твърденията на Кинкел при излагане на теориите за ценността (Кинкел, 1925). Виж също Campagnolo (2009), Hédoïn (2013).

<sup>17</sup> Интересно е да се отбележи, че и Струве, и Демостенов, се позовават на изследването на В. Железнов (1916) върху древните мислители, и най-вече неговия субективистки и психологически прочит на Аристотелевото учение. Интересно е също, че книга на Железнов (превод на немски) е използва и от Л. Мизес в книгата му парите и кредита. Относно спецификите и общите черти на метода на реализма и на построяването на категориите и понятия у Менгер и у Шмолер, което има връзка и за разбиране на позиционирането на Струве и Демостенов, виж Labrousse (2002), Yagi (2011) и Hédoïn (2013).

австрийската школа (Мизес например, а преди това Робинс), базиращи се на логически априоризъм, всеобщ за всички науки<sup>18</sup>. Ако изобщо може да се говори за априоризъм при Менгер, то това е специфичен за икономическата наука априоризъм, при който обаче логическите (вечните, иманентните) категории са продукт на съзерцаване и вникване в стопанската реалност (Nenovsky, 2010). Априоризмът, както и изнасянето на логическите категории пред историческите са много по-категорични в системата на Демостенов, отколкото в системата на Струве, у когото има определени колебания, и който в ранните си години категорично отхвърля всеки тип априорност и идеализъм<sup>19</sup>. Демостенов често, даже постоянно, говори за ролята на действителността и на „фактическия състав“ като основна отправна точка на всеки тип анализ.

„От гледището на политическата икономия, когато твърдим, че нещо е истина, то ние искаме да кажем, че нашите тези отговарят на действителността. Преценката тук се състои в това: доколко нашите тези отговарят на действителността. (Демостенов, 1991, т.1, 6). Следователно, ние ще вземем от „фактическия състав“, свързан с нуждите, само онова, което е очевидно, което винаги намираме в нашето съзнание и което може да бъде поставено във връзка със стопанската дейтелност (пак так, 11).”

Или при изучаването на парите:

„Парите спадат към опитната действителност, сиреч представят от себе си предмет на опита и като такива са дадени...[...]. Явлението пари ни е дадено [...]. За мене, като реалист (в логическия смисъл на думата) [...]. Явлението пари (сир. спадащият тук „фактически състав“) ни е даден, и онова „общо“, което характеризира различните видове обекти като пари, се заключава в специфичното отношение спрямо тези обекти от страна на участниците в размяната, се заключава в онова, за какви цели предназначават и действително употребяват участниците в размяната тези обекти” (Демостенов, 1937, 26-28)

За разлика от Струве, където в чиито теоретичен корпус „логическата“ и „историческата“ не са ясно обособени, и чието интегриране Струве решава чрез предлагане на „емпирико - статистическия метод“, при Демостенов разделянето „логическо-историческо“ е стройно

---

<sup>18</sup> Виж Smith (1990), Campagnolo (2008, 2009).

<sup>19</sup> Както е известно „зрелият“ Струве се бори на два фронта – с материализма (марксизма) и с идеализма (чиито нео-кантиански разновидности са силно разпространени в Русия). Демостенов споделя тази борба. В последствие самият Струве говори за съществуването на логически категории, за това че „предметът определя метода“ и че важно значение има разликата между „дадено“ (логически априоризъм) и „действително“ (емпиризм, статистически подход, бихме могли да кажем реалистичен априоризъм) и прочие, виж Струве (1937). Подробно методологията на Струве е изложена в Дмитриев (2010) и Гнятюк (1998), виж също Пайпс (1998).

изградено. Може да се твърди, че Демостенов спазва съветите на Менгер логическата и историческата част на всяка икономическа теория да са ясно обособени и да не се смесват. В тази връзка, и без да навлизаме в подробности, трябва да отбележим, че проблемът на съществуващия „основен дуализъм на стопанския процес“, а именно „реализъм (универсализъм) – номинализъм (сингурализъм)“, който Струве преодолява с развитие на своя емпирико-статически подход, е решен от Демостенов по друг начин, в друга плоскост - например в теорията на парите синтезът е под формата на позитивистки и базиран на реализма „функционализъм“<sup>20</sup>.

Второ, в рамките на „историческата“ част на анализа, Демостенов следва плътно модела на Струве в книгата му „Хозяство и цена“ (1913)<sup>21</sup>. В нея, както е известно, разглеждат три модела на *стопански строй*, а именно (i) строй на редом стоящи изолирани и натурални стопанства, А, (ii) строй на система от взаимодействащи стопанства, В и (iii) – стопански строй на общество като единно стопанство, колективистичен стопански строй, С. В рамките на историческата част, на историческите категории, освен стопанския строй се обособява и *социалния строй*, който е съставен не от стопанства, а от личности и индивиди, и където водещи са властовите отношения и стратификацията (класи и съсловия). Борбите в рамките на социалния строй водят *винаги* до появата на отношения на равенство и неравенство, на управлявани и управляващи. Според Демостенов стопанският и социалният строй не бива да се смесват при анализа, тяхното смесване е сериозна методологическа грешка (Демостенов е особено критичен към смесването у М. Туган-Барановски). Комбинациите между стопански и социален строй приемат най-разнообразни конфигурации и са обект на конкретния исторически икономически анализ (всичко това подробно е разгледано в първи том на учебника, Демостенов, 1991, т.1, 205-270).

Четвърто, в логическия раздел на политическата икономия Демостенов поставя логическите (вечните, иманентните) категории, характерни за всеки вид стопанство, и изведени чрез метода на реализма (подход на Менгер). В логически порядък са изведени вечните категории като „нужда“, „полезност“, „благо“, „оскъдност“, „ценност“, „стопанска дейност“. Всички

---

<sup>20</sup> Това делене отново идва от Аристотел и от средновековните мислители (*universale - singulare*), както и от А. Лотце, виж Дмитриев (2010), Гнятюк (1998). Дуализмът може да се дефинира, което е практически същото, като „двойственост на общественно-историческия процес, състояща се едновременно от рационализируем и нерационализируем, стихийен ред“ (виж Демостенов, 1937, 167-168).

<sup>21</sup> Вторият том на книгата на Струве (докторската дисертация), не може да бъде намерена в България, по спомени на самия Демостенов, той е виждал само един екземпляр, който Струве взема със себе си при заминаването си от София.

изброени логически категории са *субективни* по своята природа<sup>22</sup>. Полезността на благо е изведена от нуждите, а ценността е изведена от полезността и оскъдността (по друг начин казано „ценността е функция на загрижеността“). Трудът има влияние върху ценността (която е повтаряме, субективна) единствено чрез посредничеството на оскъдността.

„Ясно е, че **оскъдността и нейните промените са върховен принцип на ценността** и по покупателната сила, още повече, че, както знаем, има такива блага, които не са резултат на човешкия труд и ценността на които зависи изключително от оскъдността им. Вярно е, че количеството труд (върху единица продукт) както и редица други обстоятелства, може да повлияе върху ценността, но винаги и само чрез медиума на оскъдността, като я намалява или увеличава.” (Демостенов, 1991 [1946] том 1, 60)

Според Демостенов често субективната ценност се субстанционализира и обективира (понеже черпи сила в естествените свойства на вещите, които са „единствено обективни предпоставки за субективната ценност“). Това води до мисловен процес, където субективната ценност се отъждествява с *разменната ценност (покупателна способност)*<sup>23</sup>. Разменната ценност е обективна категория, част от историческите категории, проявяващи се в стопански модел В. Разменната ценност е само форма на ценността (напълно в духа на учението на Аристотел).

„Съвсем погрешно е да свързваме ценността само с размяната и с разменната ценност (покупателната сила), защото последната е само историческа форма, в която се проявява вечната категория на ценността (Демостенов, 1991, т. 1, 52)“

Пето, към историческите категории (които са форма, историческа проява на вечните, логическите категории) спадат освен „разменната ценност“, - самата „размяна“, „цените“, „стоката“, „пазара“ и „парите“. Тези категории се проявяват най-вече в рамките на втория модел В, именно на „системата от взаимодействащи стопанства“, в рамките на която имаме единен общ стопански процес, и където паричните цени стават водеща категория<sup>24</sup>. Три са

---

<sup>22</sup> Относно сложностите на теорията за ценността у Менгер виж Noga (1947), за сравнение с тази на Маркс (парадоксално и двамата икономисти се базира на Аристотел), виж Nenovsky and Karrouzov (2012).

<sup>23</sup> Това е присъщо на немския обективен идеализъм, този на Хегел, става въпрос за *еманизъм, еманация*.

<sup>24</sup> За разлика от Струве, Демостенов смята, че и натуралната размяна е самостоятелен тип стопанска размяна, докато Струве смята, че всяка размяна и всяко стопанство са по необходимост парични. Несъгласието му със Струве (особено с ранния Струве), както и с японския икономист Киихиро Сода (за когото парите са априорна категория, предпоставка за всяко стопанство, „праг на икономическото съзнание“) е подробно изложено в Демостенов (1937, 78-87, в главата „Пари и стопанство“). В някои места, **Демостенов споменава, че в модел А, т.е. в системата от изолирани стопанства, се проявяват само вечните, логическите категории.**

условията за съществуване на модел В на стопански строй, а именно - условията за автономност на стопанствата, на техните воли, наличието на частна собственост, както и „едностранчивост“ на стопанствата (което дава възможност за специализация, т.е. за разделение на труда и размяна). В рамките на историческата част на своята теория, Демостенов мобилизира основните постижения на представителите на немската историческата школа (К. Бюхер например), на социологията, антропологията и чистата история.

Следвайки Струве, Демостенов високо цени подхода на „фетишизма“ и на „превърнатите форми“ на Маркс. Фетишизмът е видян по различен от Маркс начин - не като „отношение между стоките маскиращо отношенията между хората, производствените отношения (както е у Маркс), т.е. като едно обективно отношение криещо друго обективно отношение, а като „отношение между стоките, зад което се крие отношение на стокопроизводителите към стоките, т.е. субективно отношение“, т.е. като обективно отношение което крие субективно такова (като обективиране на субективно отношение). В този смисъл подходът на фетишизма тук е обърнат директно срещу трудовата теория на ценността, т.е. срещу самия Маркс. Или:

„Ако ние от самото начало съсредоточаваме нашето внимание не върху разликата, която съществува в отношението на хората към различните категории блага, а върху обективните отношения между самите блага, то напълно естествено в нас се поражда тенденция да се абстрахираме от хората, които се намират зад благата, макар че, разбира се, не самите блага „се разменят“ (както ние сме свикнали да говорим фигуративно), и определят разменните пропорции помежду си, а това са хората, които се ръководят от своите преценки и от своите отношения към благата. От тук произлиза и още една тенденция: щом ние съсредоточаваме нашето внимание върху отношенията между самите блага, то тези отношения (разменни пропорции) изпъкват пред нас като резултата или проява на еднакво абсолютна ценност на съответните блага, при което тази ценност се представя като нещо присъщо но самите блага, ту като обективно свойство на благата, ту като вложена в тях „ценностна субстанция“ или субстанция на ценността. (Демостенов, 1991, т. 1, 48-49)<sup>25</sup>”

Шесто, Демостенов изследва подробно процесите на размяната и формирането на цените, т.е. модел В, на които е посветена не само част от първи том, но и целият трети том наречен „Учение за размяната“. Според Демостенов:

---

<sup>25</sup> Виж също анализа на ценността и размяната, и особено на процесите на „обективиране и субстанционализирането на ценността“ в Демостенов (1937, 75-76)

„Цената не е нищо друго, освен онова количество блага, което ние можем да придобием при размяната, въз основа на тази или онази разменна пропорция, срещу известно отстъпено благо”. (Демостенов, 1991, т. 1, 150)”

Следвайки концепцията на Струве за „статистически подход към цените”, предложен първоначално в „Хозяйство и цена” и в последствие развит в основните му икономически публикации (Struve, 1921, 1922, Струве, П. (2007 [1923, 1924]), 1937), Демостенов разглежда разменната ценност като „типична” цена<sup>26</sup>.

„Разменната ценност не е нещо, което предшества размяната и образуването на разменните пропорции и цените, а е една представа, която се формира в нас именно в резултата на дълготрайно наблюдение върху разменните пропорции и цените на благата. От тук се получава и следното определение на разменната ценност (покупателната сила) на благата: разменната ценност не е нищо друго освен типичната цена, с която е свързана представата ни за типичната способност на благата да бъдат разменяеми срещу по-голямо или по-малко количество на другите блага”. (Демостенов, 1991, т. 1, 153)”

В тази логика, и отново подобно на своя учител Струве (който разработва модела „цена (факт) – ценност (норма), Струве, 1913), не ценността определя цените, а обратното – цените определят ценностите (представите за разменна ценност на благата).

Седмо, в третия том на своето учение, Демостенов прави редица приноси при представяне на логиката на размяната, и формиране на логическите връзки „цени (разменна ценност) – ценностна преценка (субективна ценност)” при натуралната и паричната размяна. В рамките на размяната, последователно са изложени – видовете на размяната и на пазарите, пазарната борба и парадната конюнктура, учението за търсенето и предлагането, учението за ценообразуването, както и учението за парите и кредита. Въпреки, че като цяло Демостенов се придържа към субективната школа (най-вече в нейния менгеров и струвистки вариант), самият той подчертава, че голяма част от теорията на размяната е изложена по негова собствена логика:

---

<sup>26</sup> За разлика от Струве, който смята, че „ценността е метафизическо удвоение на цената” и за самостоятелна теория на ценността, извън тази на цените, - няма място (Струве говори за „цена-ценност”), Демостенов, в духа на други руски икономисти, като А. Билимович, Е. Слущки, А. Чупров и О. Андерсон мисли, че теория на ценността, извън теорията за цените, е възможна и необходима. В технически план, Струве смята че вероятността при статистическото определяне на цените се диктува от модата (най-голямата честота), докато Чупров, Коң, и др., смятат, че тези вероятности са определени от математическото очакване, и тези вероятности са дадени априори (виж Дмитриев, 2010).

„Бидейки привърженик на субективната школа, аз ще изложа тук нейното учение (както аз го разбирам), Демостенов, 1991, т. 3, 135)<sup>27</sup>.

Механизмът на образуване на цените (разменните ценности) (при натурално и след това при парично стопанство), според Демостенов, се състои в сблъсък на проекти за разменни отношения, от страна на участниците в размяната, проекти, които от своя страна са съставени от субективните преценки на същите тези участници по отношение на собственото и чуждото благо.

„Лицето има да сравнява две неща, които се намират в неговата собствена субективна сфера: своите собствени преценки на своето и на чуждото благо. [...] Участниците в размяната ще трябва да сравняват не своите преценки за своите и за чуждите блага с чуждите преценки за същите, а ще трябва да сравняват своя проект за разменна пропорция с чуждия проект за същата разменна пропорция. За всяко едно от тези лица чуждият проект за разменна пропорция се явява нещо обективно, зад което обаче, се крие нещо субективно – именно субективните преценки на съответното лице за неговите и за чуждите блага” . (Демостенов, 1991, т. 1, 153)<sup>28</sup>

При паричната размяна, където се формират парични цени, нещата се усложняват от необходимостта парите да се интегрират аналитично, тоест да им се дадат субективни преценки. Тази интеграция е направено удачно от Демостенов, като субективните преценките на парите („парите са косвено благо”), са взети като функция не само от разменната ценност (покупателната сила) на парите, но и от *паричните доходи* на участниците в размяната. Така Демостенов, чрез екзогенната променлива „паричен доход”, разкъсва омагьосания причинно-следствен кръг, според когото:

„субективната ценност на парите предлага вече тяхната разменна ценност, защото ние можем да преценим субективно, какво значение има за нас известна парична сума, имайки предвид разменна ценност (покупателната сила) на парите” (Демостенов, 1991, т. 1, 143)<sup>29</sup>

### **Функционалната теория за парите**

---

<sup>27</sup> Обемът на настоящата студия не позволява приносите и оригиналните моменти да се анализират.

<sup>28</sup> „Различните обекти не се произвеждат в качеството си на полезности, блага и ценности, а стават такива под влияние на преките и косвени преценки на консуматорите, при което въз основа на тези преценки се формират пазарните цени” (Демостенов, 1937, 111)

<sup>29</sup> Оригинални са и демонстрациите за извеждане на цените на производствените блага от цените на потребителските, за вменияването (импутацията), за разноските, както и за формиране на печалбите и доходите като разлика в цените.



Център на творчеството на Симеон Демостенов е неговата теория за парите, която нарича „функционална теория за парите“, и по думите на когото тя надскача другите основни направления (субстанционализма и номинализма). Стъпвайки отново върху „фактическия състав“ на паричната дейност, тоест изхождайки от опита, от избора на участниците в размяната, Демостенов смята за определяща при дефинирането и анализирането на парите „функцията“, която те изпълняват в рамките на размяната (т.е. в рамките на стопанския строй).

„Известен обект не може да бъде обявен за пари, ако той не се признава за такъв от всички участници в размяната. [...] Единственият критерий за парите е отношението към тях от страна на „широката публика“, онази роля, която те играят в сделките между участниците в размяната: всичко останало е от лукавия. (Демостенов, 1937, 26, 42).

В тази връзка Демостенов (който както вече споменахме следва плътно Аристотел и Менгер) е критичен към теорията на парите на Мизес. За последния ежедневния опит не е меродавен при изграждането на логическите категории, тези категории са дадени до опита (априори), което в крайна сметка кара Мизес да отрича паричния характер на голям брой обекти (той ги нарича „парични субститути“), които хората приемат да пари. Стига се до парадокса да се твърди, че в редица продължителни периоди и в много исторически случаи, стопанствата са функционирали без истински пари<sup>30</sup>.

Първо, изхождайки от функциите, които парите изпълняват в рамките на дадена разменна платежна общност („паричната функция може да бъде едничката база за стопанското значение на парите“, Демостенов, 1942, 24), Демостенов дефинира парите като „универсално безусловно непосредствено и еквивалентно оръдие на търсенето“. Или:

„Известни обекти стават пари за дадена обществена група в този момент, когато участниците в размяната почнат да се отнасят към тях като към универсално, безусловно, непосредствено и еквивалентно оръдие на търсенето за всички стоки, които се намират на пазара [...] Единственият критерий за парите е отношението към

---

<sup>30</sup> „Това е източникът на популярните концепции за парите, от които се управлява всекидневния живот. Без съмнение това може да служи на банковия служител, а и може да е много полезно за бизнеса като цяло, но неговото използване в научната терминология е крайно нежелателно“ [...] ... важно може би от гледна точка на бизнеса и легално, но напълно незначително за единната концепция за парите (Mises, 1980 [1924, 1934], 62, 64). Подобни критики към Мизес отправя и Б. Ногаро, който предлага при дефинирането на парите да се запита „човек от улицата“ (Nogaro, 1949). Демостенов изрично подчертава „обичайната слово употреба“ като ценен източник за теорията за парите („our last court of appeal“), давайки за пример К. Менгер и Дж. Кларк (Демостенов, 1937, 48). За разлика от Мизес, възгледите на Менгер за парите са значително по-комплексни, отколкото често се приема (например позициите му по време на паричната реформа в Австрия), виж Nenovsky (2010), Semenova (2012).

тях от страна на „широката публика“, онази роля, която те играят в сделките между участниците в размяната: всичко останало е от лукавия. (Демостенов, 1942, 31).

Парите са тясно свързвани с *търсенето*, те са негов инструмент, негово оръдие, парите са възплъщение на търсенето. Паричните обекти са резултат от избор на участниците в размяната, от тяхното стопанско действие, а не наложени от институцията извън нея. „Парите са средство на търсенето и в този смисъл се явяват като „представител на нуждата“ (Аристотел) (Демостенов, 1937, 76).

Парите са *универсално оръдие*, защото в пределите на дадена парична общност има увереност и доверие в тях от страна на всички участници. Те са *безусловно оръдие*, защото се приемат без предварителни изучавания на качествата на емитента, и са *непосредствено*, - защото парите лишават останалите стоки от ролята да изпълняват взаимно ролята на оръдия на търсенето. И накрая те са *еквивалентно оръдие* (пак в духа на Аристотел, който говори на за еквивалентност, а не за равенство), защото се разглеждат като обект, който се приема „вместо плащането“, защото парите свършват сделките, те се смятат като еквивалент за отчуждаемите стоки и услуги.

Да бъдат *„универсално, безусловно, непосредствено и еквивалентно оръдие на търсенето“* е основната функция на парите, всички останали са вторични. Последните са общо шест (Демостенов, 1991, т.3, 186-199). Между тях спадат – (i) общо разменно средство (ii) общ индикатор (показалец, нумератор на цените) (Демостенов предпочита този термин пред „обща мярка на ценността“, и подобно на Струве и Мизес, той смята че парите не мерят ценността, а мерят цените, говорим за „парични цени“) (iii) всеобщо средство за стопанско пресмятане и рационална стопанска дейност (iv) транспортиране на ценности във времето („общо средство за съхранение на ценности“) (тази функция е само „понякога“) (v) средство за прехвърляне на имуществото и капитала от едни стопански субекти на други и (vi) общо платежно средство (сред които са задълженията към държавата).

Интересно е да се отбележи, че изнасянето на една водеща функция пред всички останали, които са наречени „вторични и производни“, е характерно и за други учени (за К. Менгер и Л. Мизес например това е функцията на „всеобщо разменно средство“, за Ш. Рист и Б. Ногаро, това е „средството за съхраняване на ценността“, за Л. Валрас – това е функцията на мерене, за Б. Тере например – такава е платежното средство и т.н.)

Знаейки, че силата на функционалния подход може да се прояви само в сравнение с останалите две основни направления в паричната теория, а именно субстанционализма и номинализма, Демостенов задълбочено изследва логическите и емпирическите ограничения на тези два подхода. За целта той мобилизира не само своите познания в чистата теория на парите, но и голямата си ерудиция в историята на паричния анализ. Всичко това му позволява да изведе функционализма като теория която се намира на ново по-високо познавателно равнище от посочените две теории, техен органичен синтез.

Второ, *субстанционализмът* (или както често се опростява - *метализмът*) извежда паричната функция на даден обект от неговата извънпарична субстанция, поставяйки я на преден план. Тук функцията е подчинена. Демостенов подробно разглежда причините довели до популярността на това направление, анализира корените на неговата устойчивост, - като ги свежда до три (виж схема 1). А именно, първо, наличието на „материалистически комплекс“ в икономическата и паричната наука, второ, „превърщане на даденото, същественото (това което е) в длъжно (това което трябва да бъде)“. И трето, - наличието на „парични универсалии“ в мисленето (световни пари и вечни пари). В тази ситуация се наблюдава „изкълчване на мисленето“ родовете понятия придобиват самостоятелен живот, съществуват независимо от индивидуалните им проявления, Демостенов ги нарича „логически фантоми“. В рамките на тези универсалии се обособяват два такива фантома – този за световните пари (като единство на човечеството, пари навсякъде) и вечни пари (пари винаги)<sup>31</sup>.

#### Схема 1

#### Когнитивният генезис на паричния субстанционализъм

---

<sup>31</sup> Освен в книгата в „Очерките“ (Демостенов, 1942), разглежда подробно генезиса на теориите за световните пари през XVI век и нейната еволюция до XVIII век, в може би единствена си теоретична статия на български език писана през 1930 г. (Демостенов, 1930).



Без да навлизам в подробности, ще посоча, че „материалистическият комплекс“ (който според Демостенов е „фатален за теорията на парите“) е изведен последователно през неговите прояви в сферата на полезността и ценността. Парите са идентифицирани с обективните свойства на благата, даден обект става пари защото притежава някакви материални и обективни качества. В клопка на материалистическия комплекс попадат, без да осъзнаят това, редица водещи учени субективисти, и то едни от най-изявените (С. Джевънс, отчасти К. Менгер и Л. Мизес). В рамките на този подход съществуват не само редица логически и иманентни проблеми, но и исторически и практически парадокси, като например отричане на книжните (непълноценни) пари като пари, с което се отрича съществуването на пари в редица държави, и то за десетилетия. Така на практика се твърди, че в Русия до реформата през 1898 г или в Австрия до реформата през 1892 г., - не са съществували пари изобщо. Що се отнася до превръщането на „длъжното в действително“, то Демостенов показва как в резултат от „изкълчване на мисълта“ (когнитивни трансформации) постепенно „добрите пари“ стават „естествени пари“, а те от своя страна се разглеждат като „пари изобщо“.

Ето някои цитати, които представят посочените механизми на налагане на субстанциалната теория.

„За субстанционализма парите са стопанско благо не благодарение на своите специфично-парични функции, а само благодарение на своята субстанция: паричните

функции са лишени от творчески характер и не могат да служат като основа на полезността и ценността на един обект, защото тъкмо наличността на полезност и ценността у обекта, претендиращ да бъде пари, е неотстранима предпоставка за тяхното възникване и съществуване” (Демостенов, 1937, 137-138).

„Субстанционализмът, всъщност никога не е бил просто теоретично построение, което се е стремило да си уясни и да обясни действителността, независимо от това, дали тя е добра или лоша. Субстанционализмът винаги е извършвал известна „бойна задача”. Той винаги е бил теоретично построение, предназначено да защитава и да подкрепя определена схема на „длъжното”. И по силата на това обстоятелство той не е могъл да се отнася безпристрастно към всичките факти на паричното обращение, защото него винаги е интересувал не само въпросът за това, което „е”, но и за онова, което „трябва да бъде”” (Демостенов, 1937, 182)<sup>32</sup>.

„Субстанционализмът е резултат на известна безсъзнателна тенденция на мисълта, която е свойствена изобщо на човешкия ум и се проявява в „хипостазиране” (олицетворяване) на общите понятия. Работата е в това, че мисълта за „общото” (общите признаци) в различните предмети и явления има тенденцията да се преобръща в мисъл за известна даденост, съществуваща отделно от „индивидуалното” в тези предмети и явления и притежаваща атрибути на общото” (общото понятие): валидност за всички времена и места. [...] Олицетвореното общо в парите ще наричам „парична универсалия” или „идея за паричната универсалия. [...] За съжаление, обаче, идеята за паричната универсалия в теорията на парите, доколкото ни е известно, никога не е била отбелязвана и изучавана нито в историята на паричните теории, нито в трактатите по паричните въпроси” Демостенов, 1945, 5, 8).

Трето, от своя страна, *номинализмът* (или както е прието да се нарича след публикациите на Георг Кнап - *хартализмът*), като реакция на субстанционализма, също има своите логически и исторически парадокси, въпреки, че дава по-добри обяснения на съществуването на книжните

---

<sup>32</sup> Мимоходом отбелязваме, че за Демостенов, и това той обявява още в самото начало на своя учебник теоретическата политическата икономия е позитивистка, „онтологична и номографска” наука, „за това, което е, а не за това, което искаме да бъде, тя изследва съществуващото, а не дължното”. Онтологичните науки изследват каузалните връзки, докато де-онтологичните имат теологически характер (тук спада стопанската политика). В рамките на онтологичните науки Демостенов различава номографически (икономическата теория) и идиографически (стопанска история и география). В общи линии тази класификация е близо до вижданията на Менгер и Струве.

(непълноценни) пари<sup>33</sup>. Номинализмът има амбицията да предложи извън стопанско обяснение на парите, при което те не са стопанско благо, а спадат към правната сфера, плод са или на обичайното или на публично-правното действие. Във всеки случай за парите е важна платежната валидност, извън паричната субстанциална функция няма значение. Излагайки силните и слабите страни на тази теория, Демостенов, отбелязва, че Георг Кнап прави редица оригинални приноси и по същество неговата теория за парите далеч надхвърля представите за парите като държавно творение. Според Демостенов, Кнап създава дълбока социологическа и стопанска теория за парите, при която държавата или друга важна стопанска институция, биха могли по фискален път (чрез определяне на касовия курс на данъците, бериите и прочие) да създава пари. По същество това е познатата ни днес *фискална теория за парите*, при която не толкова легалната, колкото икономическата и фискалната мощ на държавата са водещи по отношение на парите. В рамките на хартализма, съществуват различни „платежни“ или „парични общности“, за които са характерни различни типове пари. Според Демостенов, Кнап обаче погрешно твърди, че категорията ценност няма приложение към парите, защото за него ценността може да бъде само обективна, той не е способен да види субективния характер на ценността. Например:

„Без да подозира това нещо, Кнап е създал дълбока икономическа и социологическа теория, която е теория за касовия курс и която обяснява великолепно, как са възможни известни видове пари: харталните пари, макар че Кнап тези пари слива с понятието пари изобщо (което е погрешно). Както и да е, теорията на Кнапа само по недоразумение може да се смята за юридическа. Не само държавата, но и всеки друг институт, даже ако той не притежава публично-правен характер може да създава хартални платежни средство, щом той играе ролята на значителен кредитен или стопански център и придобива голямо относително тегло в платежния оборот. [...] Харталната теория на Кнапа не е нито юридическа, нито държавна, тя е теория за касовия курс [...], Демостенов, 1942, 15).

Четвърто, накрая идва *функционалната теория*, която според Демостенов е категория от друго познавателно ниво, тя стои и обгръща всички останали направления. Тук водеща става функцията на парите. Изборът на това кой обект да стане пари и кой да не стане е изцяло плод от участниците в размяната, в „платежната и паричната общност“, плод от това как участниците виждат този обект в качеството на изпълняващ нужните им парични функции. По думите на Демостенов:

---

<sup>33</sup> Демостенов разглежда детайлно различните версии на номинализма в частта на „Очерците“, издадена през 1942 г., както и монографията от 1946 г. (споменавам също, че първата публикация на руски език е посветена на държавните теории за парите, Демостенов, 1914 г.).

„За основа на теорията трябва да се вземе някакво висше, по отношение на субстанционализма и номинализма, гледище, което позволява не само да се отдаде дължното на частичната истина, скрита в субстанционализма и номинализма, но и да се обяснят всички възможни случаи на взаимоотношения между функцията и субстанцията. [...] Грешката се крие в обстоятелството, че и двете теории са търсили тези неизменни елементи в сферата на отношенията между субстанцията и функцията. Всъщност елементът, който е общ и неизменен за всички видове пари, трябва да се търси в самата парична функция, тъй като тъкмо паричната функция конституира самото явление и самото понятие на парите. Ето защо, функционалното гледище е единствено възможно и допустимо за всеки паричен теоретик. [...] Функционализмът признава, че паричната функция може да бъде едничката база за стопанско значение на парите, и че са възможни пари, които нямат никаква ценна субстанция” (Демостенов, 1942, 24).

Пето, при разбирането на логическата издържаност на функционализма има нужда от изясняването на един тънък *методологически момент*, което дава възможност на Демостенов да прояви своето дълбоко познание по философия и методология на науката. Става въпрос за необходимостта от разграничаване на „генетичния от систематичния подход” при изясняването на икономическите категории, в това число и парите. Генетичният анализ се интересува от появата на парите като институция, докато систематичният - от ролята и същността на парите като институция. Приложено още по-конкретно към парите това делене означава да не бъркаме анализа на исторически първите пари (генетически подход) с появата на нови пари, поява след като вече паричната институция се е наложила в човешката практика (систематичен подход). Това е методологически момент, според самия Демостенов почти винаги се пренебрегва, и то от дълбока древност, - от такива умове като Аристотел (който между впрочем Демостенов смята за паричен функционалист)<sup>34</sup>. Няма съмнение, че според Демостенов, при исторически първите пари функцията е пряко продължение на субстанцията, обаче

„Щом парите се вкоренят и станат една необходимост, функцията се закрепва, изпъква на преден план, засенчва субстанцията, и хората започват да обръщат цялото си внимание върху функционалното, а не върху субстанциалното значение на парите. От този момент нататък се открива възможността да се появят в обращение пари, лишени от всякаква ценна субстанция, инак казано субстанцията може да се загуби, а

---

<sup>34</sup> „Все пак грехът на Аристотел по същество се крие в неясното разделяне на генетическото и систематическото гледище). [...] Най-основателно е да се смята, че Аристотел е бил функционалист, понеже за него парите черпят цялото си значение от функцията.” (Демостенов, 1945, 68-69).

функцията да остане като единствена основа за стопанското значение на парите. Но по какъв начин тези нови видове пари, които обаче, не са вече исторически – първите пари, могат да получат своята първоначална ценностна ориентация в света на стоките?” (Демостенов, 1942, 29).

Преходът от пълноценни към непълноценни пари, според Демостенов, може да стане чрез касовия курс от страна на държавата или друга финансова институция, или чрез медиума на кредитните документи.

Шесто, близостта на Демостенов с австрийската школа, макар и често критичен към нея и стремежи се да я надмине, се проявява и при анализа на *ученията за произхода на парите* (за исторически първите пари, за генетичната страна на паричната теория). Правейки сравнителен анализ на различните видове теории, а именно (i) теорията за обществения договор, (ii) теорията за ценовите арбитражи, (iii) кредитната теория (в нейните две разновидности, тази да кредитните, дългови инструменти и тази за парите като залог, коратерал), и (iv) появата на парите като селекция на най-разменоспособно (пазарно) благо, Демостенов категорично застава на страната на последната теория, единствено правилна според него. Въпреки, че тази теория (позната като теория на Менгер) не е достатъчна в аналитичен план, тя стои най-близо до собствения му функционален подход (Демостенов, 1942, 48-65). Това твърдение ни отвежда директно към историята на паричния анализ, развиван в продължение на много години от Симеон Демостенов.

### **Оригинална теоретична реконструкция на историята на паричния анализ**

Парите като селекция на най-разменоспособното благо, както е известно е основно звено в теорията на парите на австрийската школа, и води своето начало от Карл Менгер. Демостенов зачита приноса на Менгер, но поставя австрийския автор в хронологическата редица започваща от Джон Хелз<sup>35</sup> (книгата на Хелз е от 1549 г.), любимец на Демостенов, и най-вече на Карл Родбертус, който според автора, излага теория за пазарността на благата и селекцията на парите значително по-пълно преди Менгер (още през 1842 г.). Ще отбележа и изключителното библиографско, историческо и дори детективско разследване на авторството на анонимния трактат по икономика от 1549 г., в резултат на което разследване Демостенов установява с голяма достоверност, че истинският автор на трактата е Джон Хелз (Демостенов, 1945, 52-87).

---

35



Интересно е, че именно запознаването с библиографско редки книги дава повод на Демостенов (и това е доколкото ми е известно единственото място), че той е сътрудничил с Карл Менгер по време на престоя му в Европа (1912-1914 г.):

„Джоселин (с неговия анонимен трактат *An Essay on Money & Bullion*, 1718; имах възможността да се запозная и дори да сменя копие от него, благодарение любезността на покойния С. Menger, в библиотеката на когото работих през лятото на 1913 г.) (Демостенов, 1937, 101).

Според Симеон Демостенов линията на анализ *Хелз – Родбертус – Менгер*, логично се вписва във функционалната теория на парите, както и на дефиницията на парите, дадени от самия него. Симеон Демостенов се смята не само за техен механичен продължител, но и за значително подобрил и усъвършенствал теоретичния им модел.<sup>36</sup>

Разбира се когато се пише и говори за Симеон Демостенов, не могат да не се отбележат приносите му в историята на икономическата мисъл, най-вече в историята на ученията за парите и кредита. Това е тема на отделено изследване, но не може да не отбележим изключителната ерудиция и познаване на литературата в областта на парите. Огромният обем литература (на всички основни европейски езици, както латински, гръцки, руски) е мобилизиране не самоцелно, а с цел да изясни **основната теоретични задачи** в чистата теория за парите, както и еволюцията на основните парични походи - субстанционализма, номинализма и функционализма. Ако спазваме, деленето на Шумпетер (за което, приложено към руската мисъл, говори В. Автономов, 2001) Демостенов излага по-скоро историята на паричния анализ, а не на паричната мисъл. За нас лично няма съмнение, че историята на паричния анализ на Демостенов, в много отношения е сравним, и дори надминава съвременните му подобни публикации, например тези на Р. Гонар (Gonnard, 1935), А. Монро (Monroe, 1923), Х. Елис (Ellis, 1934), и дори фундаменталната и ерудирана книга Ш. Рист (Rist (2002 [1951]))<sup>37</sup>.

В конкретен план, ще споменем теоретичната реконструкция на историята на „диктатурата“ на теориите за световните пари и на „паричните универсалии“, като източник на субстанционализма. Според Демостенов този тип теории се зараждат през XVI век. На десетки страници, и в отделна студия (тази от 1930 г.) Демостенов прави не само икономически, но и

<sup>36</sup> Именно в този смисъл имаме основания да твърдим, че в теорията на парите Демостенов принадлежи към австрийската школа, и която той развива в оригинална посока.

<sup>37</sup> Интересно е, че Демостенов прави обзор именно на някои тези книги (между други по чиста теория на парите и кредита, К. Helfferich например) в специална статия наречена „Теории за парите. Обзор на литературата“ (Демостенов, 1929).

лингвистичен и семантичен анализ на основните автори, и на почти всичко, което е писано по темата.

### III

#### **Наум Долински (1890-1968), Менгеров синтез и неговото нормативно приложение**

Научното творчество на Н. Долински представлява опит за интегриране на отделни постижения на неокласицизма и немската историческа школа в теоретичните концепции на К. Менгер. На този основа той прави и редица изследвания за принципите на стопанската политика и конкретни анализи на стопанската действителност в България през периода между двете световни войни.

#### **Менгеров синтез, критика на социализма и изследвания на конюнктурата.**

Анализът на произведенията на проф. Долински, посветени на теоретичните проблеми на политическата икономия показва, че в някои принципни постановки той действително се доближава до възгледите на К. Менгер. Но това не го превръща в популяризатор на неговите идеи или на тези на последователите му. Той често критикува фундаментални концепции на представители на австрийската школа в икономическата мисъл като О. фон Бьом-Баверк и на Рихард фон Стригл, познава но не приема всички възгледи на Лудвиг фон Мизес, необяснимо защо пропуска да отбележи теоретичните приноси на Фр. Хайек и като цяло се опитва да развие някои от идеите на Менгер въз основа на теориите на Рикерт, Винделбанд, П. Струве, Р. Лифман и др.

Първата публикация на български език от Н. Долински са неговите лекции, издадени като „Курс по теория на политическата икономия“ през 1923 г. (Долински, 1923). По-късно този курс е значително преработен и обогатен в учебника „Курс по политическа икономия“, публикуван през 1937 г. (Долински, 1937). Още през 1923 г. Долински дава свое определение за политическата икономия като наука за стопанството, като самото стопанство „се характеризира със задоволяването на човешки потребности и ограниченото количество на средствата за тяхното задоволяване сравнително с обема на подлежащите на задоволяване потребности“ (Долински, 1923: 11). В това отношение Долински посочва, че още руският икономист Иван Посошков (1652-1726)<sup>38</sup> е уловил по-добре от Адам Смит същността на науката за стопанството, като е нарекъл своето изследване „за богатството и бедността“, докато Смит се е концентрирал само върху богатството на народите. Определението на

---

<sup>38</sup> Подробно за икономическите и социални възгледи на Посошков виж: Nenovsky, 2010

Долински в частта си за оскъдността на средствата за задоволяване на човешките потребности се доближава много до придобилото известност по-късно определение на Л. Робинс за икономикса като „наука изучаваща човешкото поведение като отношение на цели и оскъдни средства, които могат да имат алтернативна употреба“ (Robbins, 1932: 15). В определението на Долински обаче не присъства идеята за възможната алтернативна употреба на оскъдните средства. Именно по тази причина в издадения през 1937 г. „Курс по политическа икономия“ Долински възприема определението на Робинс (Долински, 1937: 9). Друг важен аспект от виждането на Долински за същността на политическата икономия като наука за народното стопанство е обвързването на това стопанство с частната собственост. Той пише:

*„... въвн от идеята за частната собственост немислимо е и въобще всичко онова, което ние разбираме, като народно стопанство, без нея нямат място явленията на размяната, без нея не могат да възникнат и всичките ония проблеми, които дават съдържанието на стопанските явления, и теоретичното изучаване на които съставя съдържанието на науката за стопанството.“* (Долински, 1937: 142)

От гледна точка на методологията на икономическите изследвания и на известния „спор за метода“ касаещ дедуктивните и индуктивните методи и олицетворен в противопоставянето между Карл Менгер и Густав Шмолер (Louzek, 2011), проф. Н. Долински заема умерена позиция, но по-скоро е на страната на Менгер и на дедуктивизма. Това обаче не означава пълно отхвърляне на аргументите и постановките на историзма. Така той е убеден, че учението на физиократите отразява особеностите на конкретната историческа обстановка във Франция през XVIII век, както и че класическата политическа икономия носи отпечатъка на социалните и стопански отношения на Англия от края на XVIII и началото на XIX век (Долински, 1923: 70). Той смята „*претенциите на естествознанието да бъде само то образец на обективната и точната наука*“ за логически несъстоятелни. Освен това изразява недоверие относно безкритичното приложение на математиката и на математическите методи в икономиката. Това се дължи на факта, че на точно измерване и съответно на математическа манипулация подлежат явленията на материалния свят, докато законите, които засягат човека и съответно икономиката са от съвсем друго естество (Долински, 1937: 15). Социалните явления, според Долински, са много сложни и не зависят само от една причина, а от фактори, които са невидими или неизмерими (Долински, 1930: 32-33). В този дух е и критиката, която Долински отправя към Стенли Джевънс, който според него тълкува твърде широко приложението на математическите методи в икономическата наука (Долински, 1923).

От друга страна обаче проф. Н. Долински съвсем не отрича възможностите, които дават емпиричните статистически проучвания и прилагането на (елементарни) математически модели в изследвания на специфични стопански проблеми. Така например той смята, че виждането на класическата политическа икономия за неизбежното разоряване на дребните земеделски собственици и за концентрацията на поземлената собственост е преодоляно в науката не благодарение на абстрактно-дедуктивни изследвания, а чрез конкретни статистически проучвания на тенденциите в селското стопанство (Долински, 1928). По тази причина Долински широко използва статистически данни, изчислява индекси и намира корелации между различни величини в изследванията си за българското селско стопанство. В повечето случаи обаче статистическите сведения служат по-скоро за илюстриране на определени тенденции, а не като основа за откриване на някакви закономерности (виж например: Долински, 1936 и 1946). В известен смисъл Долински се доближава до позитивистката методика на съвременните неокласически изследвания с твърдението си, че правилна оценка на конкретен проблем не може да се даде въз основа на априорни твърдения, а само въз основа на обективни изследвания (Долински, 1933: 102)

В теоретичен план вижданията на проф. Долински частично се доближават до тези на Карл Менгер и по отношение същността и определението, което дава за капитала. Според определението на Долински капиталът е както организираща стопанството и производството сила, така и източник за извличане на доход, за получаване на печалба. Именно по тази причина исторически понятието капитал е възникнало с появата на паричния капитал като средство за получаване на лихва (Долински, 1937: 148). По тази причина той отхвърля вижданията на Рикардо за това, че земята не е капитал и го свързва с наличието на пазар и на частна собственост:

*„Понятието капитал всякога предполага собственост или присвояване ..., както последните от своя страна предполагат явленията на пазара. Който говори за пазар в изолирано или в социалистическо стопанство, проявява пълно неразбиране [на] същността и особеностите на съвременното стопанство. Изолираното стопанство не може да има капитал, защото в него има само един стопанстващ субект. На същото основание не може да има капитал в социалистическото стопанство; там мястото на дохода се заема от рациона, от пая, както дохода на отделния субект се замества с установеното от държавата възнаграждение.”(Долински, 1923: 59)*

Именно от тези позиции Долински подлага на критика теорията за капитала като произведени средства за производство, на Джевънс за капитала като съвкупност от благата, които са

необходими за поддържането на работниците от всеки вид, заети в производството (виж определението на Джевънс в: Jevons 1970 [1871]: 226), на Бьом-Баверк за капитала като блага създадени през различните стадии на обходните пътища за производство. Според Долински тези теории се съсредоточават върху техническите характеристики на капитала и в крайна сметка концепцията на Бьом-Баверк например може да се сведе до баналната истина, че е по-добре да отсичаш дърветата с брадва, отколкото да използваш само ръцете си за тази цел. Вижданията на проф. Долински обаче не могат да се приемат като пълно копиране на Менгер. В специален апендикс към най-известното си произведение „Принципи на икономиката“ (*Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*) Менгер изрично уточнява, че не всички източници на доход са капитал. В частност земята и постройките не могат да се смятат за капитал (Menger, 2011 [1871]: 303-305).

Долински се доближава до принципите, характерни за австрийската школа на икономическата мисъл и с редица други свои виждания. Сред тях е твърдението му, че стопанският ред като общо правило не се създава въз основа на рационални планове, а е по-скоро резултат от спонтанен исторически процес (Долински, 1941). Важен елемент в цялостната му стопанска философия е разбирането, че рационалният и пресмятащ homo economicus не е реален персонаж, който е отделен с „китайска стена“ от останалите области на човешкия живот, че стопанството не е откъснато от социалното цяло и че „*стопанските импулси не създават самостоятелна система от преживявания, независими от другите състояния и преживявания на човека*“ (Долински, 1930а: 29). Като пример за това, че стопанският рационализъм не винаги е в основата на стопанската дейност Долински сочи българското земеделие, което се характеризира с факта, че голяма част от земеделците произвеждат зърнени храни, независимо от движението на техните цени (Долински, 1935), т.е. дори когато цените на зърнените култури трайно намаляват, площите засети с тях в България не намаляват. Не само българското земеделие, но земеделието по принцип дълго време не е било обект на научен стопански анализ, защото то не е напълно рационално, по същината си то не е просто „начин на работа, а начин на живеене“ (Долински, 1939: 125). Печалбата не е единственият мотив и за дейността на предприемача, който може да е движен от честолюбие, воля за власт и други подобни, които не се вметват в схемата, която се опитва да представи човека като машина за трупане на пари (Долински, 1943: 83). При все това той смята, че цената е в центъра на стопанството, защото същността на самото стопанство се състои в избора на цел и на средствата за постигането ѝ, а този подбор се осъществява с помощта на цената. Отхвърлянето на тези концепции за цената според Долински е основна слабост в теоретичните виждания на австрийският консервативен социолог и икономист Отмар Шпан (Долински, 1930а).

Важна характеристика на икономическите виждания на Н. Долински е критичният анализ на основни концепции на марксизма и въобще на социализма. На първо място от позициите на маржинализма Долински доказва несъстоятелността на Марксовата теория за стойността. Според него в тази теория има множество вътрешни логически противоречия, тъй като трудовият принцип е подменен с „принципа на стойността“, а последният от своя страна се преплита с принципите на свободната конкуренция на търсенето и предлагането (Долински, 1937: 271). Освен това Долински е убеден, че недостатък в теоретичните конструкции на Маркс е обстоятелството, че в тях не се прави разлика между капиталист и предприемач. Ролята на предприемача е да установи равновесие между търсенето и предлагането без за това да е необходима санкция от страна на някаква върховна власт (Долински, 1943). Напълно противоречаща на действителността е и марксистката идея за прогресивното обедняване на работническите маси, от която се прави извод за необходимостта от премахване на съвременния строй на народното стопанство. Според Долински да се говори за работническата класа като за нещо единно е политически, а не научен подход към проблема. Далеч от истината са и вижданията на Маркс за концентрацията на производството в едри предприятия (Долински, 1937: 172, 206, 271, 529-537, 545). Най-яркото доказателство за погрешната концепция на Маркс е устойчивостта на дребното земевладение, а също и факта, че тенденцията към концентрация не е характерна както за всички индустриални производства, така и за цялата търговска дейност.

Пряко свързано с отношението на проф. Н. Долински към теоретичните постулати на марксизма е включването му в острата дискусия по въпроса за социализма и за съдбата на капитализма, характерна за периода между двете световни войни. Той е на практика единственият български автор, който взема пряко отношение към теоретичния дебат за социализма, макар че не навлиза в неговите същински измерения, които касаят възможността за изчисление и рационално организиране на социалистическата икономика при липсата на цени и частна собственост върху средствата за производство<sup>39</sup>. Н. Долински публикува статията си „Иде ли краят на капитализма?“ (Долински, 1930б) в отговор на твърденията на Вернер Зомбарт за остаряването на капитализма и за това, че в съвременното могат да се открият елементите на нов икономически строй, който ще замени капитализма. Белезите на „остаряване“ на капитализма се откривали в това, че стремежът към печалба постепенно намалява, предприемачите губят своята инициатива, а конкуренцията се ограничава. Н.

---

<sup>39</sup> Н. Долински познава аргументите, които са изказани в науката за невъзможността за изчисление и рационално организиране на стопанството при социализма. Той е автор на рецензия на издадената на немски книга на Б. Бруцкус, в която се доказва икономическата невъзможност за построяване на планово стопанство при социализма (Неновски и Андреев, 2013: 17). Вероятно Долински е счел този въпрос за разрешен и поради това решава да потърси друга перспектива към дебата.

Долински смята, че така посочените симптоми не свидетелстват за „остаряване“ на капитализма, а по-скоро за еволюция на самия капитализъм. В подкрепа на своята теза той привлича мненията на Adolf Weber и Arthur Spiethoff, които смятат че появата на картели не премахва ценовия механизъм от стопанството и поради това тя не може да се приеме като симптом за настъпването на социализма. По същия начин монополизацията, или по точно тенденцията към концентрация, съвсем не премахва конкуренцията, а само променя формата ѝ. Първо не всички индустрии и сектори от икономиката са податливи на концентрация на производството и второ конкурентната борба остава между членовете на картелите, между картелите и тези производители, които остават извън тях. Той споделя мнението на Мизес, че привлекателността на социализма се дължи на това, че част от обществото вярва, че така ще се осигури по-добре благосъстоянието на хората. Долински споделя и идеята на П. Струве, че социализмът като теория и практика е „най-великата икономическа реакция“ и поради това е обречен да загуби битката за одобрението на обществото (Долински, 1930б). Икономическата неефективност на социалистическия режим в СССР се доказва от беглите сведения за изпълнението на първата петилетка. Според Долински те свидетелстват за ниско качество на индустриалната продукция, за прахосване на суровини и за ниска производителност. По неговите думи индустриализацията на СССР се крепи върху „недождането и мизерията на руския народ“ (Долински, 1932).

Като завършващ елемент в теоретичните изследвания на проф. Долински могат да се посочат неговите публикации в областта на стопанската конюнктура. Той възприема идеята на Бьом-Баверк, че теорията на стопанската конюнктура не може да бъде изолирана от останалите елементи на стопанската система и че тя трябва да бъде последният завършващ елемент от икономическите изследвания (Долински, 1938). Публикациите на Н. Долински показват широкото познаване на историята и основните характеристики на икономическите анализи на стопанските кризи и на конюнктурното развитие на икономиката. Той е силно повлиян от вижданията на Густав Касел, Кнут Виксел, Adolf Weber и Arthur Spiethoff, обръща внимание на съвременни обяснения на стопанската конюнктура като тези на В. Рьопке, но пропуска да анализира приносите на икономисти, които в други отношения са близки до вижданията му като Мизес, Хайек, Робинс и др.

Долински смята, че конюнктурните теории са се появили като следствие от изследванията на причините, характера и последиците от стопанските кризи. Самите кризи са само елемент от цикличното развитие на икономиката, при това те дори не са неизбежна част от стопанската конюнктура, която представлява характеристика на общото движение на стопанския живот. Като се изолират годишните колебания в икономиката и т. нар. дълги вълни в нейното

развитие (изследвани от Н. Кондратиев) в стопанския живот се очертава циклично развитие, което се състои от повишителна тенденция и от депресия (съставът на които може да се разложи на отделни фази), а кризата е просто моментът в който повишителната тенденция се прекъсва и се преминава към депресия (Долински, 1944). Отделните фази могат да се различават по продължителност и по отделните си конкретни проявления, а преминаването от повишителна към тенденция към депресия може да стане постепенно, без криза, която е най-острата проява на прехода от една тенденция към друга. Това има предвид Н. Долински, когато пише:

*„...конюнктурата на стопанството изразява стопанското движение в неговата цялост, движение, което може да бъде сведено към някои основни закономерности в областта на неговото направление. Но тази характеристика ... позволяваща да се диференцират отделните типове движения в състава на общото движение на стопанския процес, като негови фази, няма пред вид да изтъкне, че съдържанието на отделните фази е материално еднородно. Напротив: всяка фаза на движението, всяка смяна на конюнктурата показват значително голямо разнообразие на реалното си проявление ...”* (Долински, 1938: 25)

Н. Долински критикува марксистките концепции за кризите в стопанството от гледна точка на това, че те не обясняват защо и как след като се достигне до криза и депресия тези етапи се преодоляват. Той, също така смята, че обяснението, което дава Шумпетер за цикличното развитие на икономиката свързвайки го с дейността на предприемачите и техните иновации не е достатъчно, за разбиране на стопанската конюнктура. Тя е много по-сложна и предприемаческата дейност е просто един от елементите, които допринасят за цикличността (Долински, 1944).

Съществен елемент от вижданията на Долински за конюнктурното развитие на стопанството е мнението му, че земеделските кризи са различни в сравнение с общите стопански кризи. Именно по тази причина той смята, че световната икономическа криза, която започва в края на 1929 г. няма решаващо значение за икономическата криза в България. Долински е на мнение, че дори и без световната криза, в България икономическа криза е щяло да има поради особеностите на българското селскостопанско развитие (Долински, 1931а). Като общо правило, извън спецификите на България, той отбелязва, че земеделски кризи настъпват обикновено след края на военен конфликт. Това се дължи на три основни причини. На първо място поради децентрализацията на земеделското стопанство то по-трудно се приспособява от военновременни към мирновременни условия. След края на военните действия търсенето на



земеделски продукти намалява, което води до намаляване на цените на земеделските продукти и съответно на доходите на фермерите. Третата причина се крие във факта, че войната неизбежно е свързана с това, че в нея има победители и победени, а покупателната сила на последните е силно ограничена, което допълнително намалява търсенето на селскостопански суровини (Долински, 1943а).

### **Нормативно приложение на Менгеровия синтез**

В изследванията си по теория на политическа икономия Н. Долински отстоява идеята, че задачата на теоретическото знание в тази област е да опише процесите в икономиката, при което не са уместни нормативните оценки на установените факти и закономерности (Долински, 1937: 462). В условията на Втората световна война, когато България е съюзник на Третия райх Долински повдига въпроса дали прекалената политизация, проповядвана от теоретиците на национал-социализма не води до изкривяване на науката. Той обаче не достига до пряко осъждане на политизацията (Долински, 1941а), а се опитва донякъде да изрази критичната си настройка чрез представяне на вижданията на Макс Вебер, който:

*„ ... страстно и гневно се опълчва против всички тези платени от държавата учени, които са упълномощени от държавата да учат университетската младеж, и които вместо научните истини поднасят своята политическа проповед.”* (Долински, 1942а: 69)

Научният подход към стопанската политика предполага известно дистанциране от страстите на деня и ясно дефиниране на нейната същност и възможности. Още в първото си голямо изследване посветено на стопанскополитически проблеми Н. Долински определя науката за икономическата политика „като наука социална и нормативна”. С първата част от определението се посочва обекта на изследване, а именно процесите, които се извършват в стопанското общуване между хората. Целта на изследването обаче не е да се открият законите на стопанския живот, а *„това как трябва да се използват стопанско-социалните процеси, та да се постигнат известни цели, установени за общото народно стопанство”* (Долински, 1933: 1-2).

Долински е наясно, че дори в края на 30-те години на ХХ век когато държавната намеса, контрол и регулация на икономиката стават все по-популярни сред научната общност тези тенденции не се ползват с единодушна подкрепа и че има влиятелни гласове за това чрез средствата на стопанската политика да се премахнат пречките пред свободното функциониране на пазарите (Долински, 1937а). Той се опитва да отстоява позицията, която

отхвърля крайностите на тоталната държавна намеса, но и тези на напълно свободната от държавна регулация икономика. При определението на възможностите на стопанската политика Долински смята, че в същината си този проблем се отнася за това доколко социално-стопанският процес е нещо, което се твори единствено от волята на хората или пък той е съвсем независим от нея. Възприемането на първия подход преувеличава възможностите на стопанската политика, докато вторият отрича напълно нейното влияние върху стопанството. Долински прилага идеите на П. Струве в търсенето на теоретична основа за стопанската политика. Той смята че съществуват два различни вида социално-стопански явления: първият са стихийните, които не могат да се рационализират, а вторият са тези, които подлежат на рационализация. Границата между тях не е постоянна, а е динамично променяща се. Основният извод, който се налага за икономическата политика е, че нейните възможности са ограничени, че има процеси, които не могат да се променят просто защото някой от управниците или мнозинството от населението желае. Ограниченията се налагат от стихийния елемент на социално-стопанските процеси (Долински, 1933: 10-13).

Идеята за динамично променящата се граница между процесите, които не могат да се рационализират и тези, които подлежат на рационализация позволява на Долински да съчетава във вижданията си за специфичните видове стопанска политика на пръв поглед несъвместими принципи. В отделни случаи държавната намеса в икономиката се оценява изцяло положително, докато в други се твърди, че тя води до създаването на много повече проблеми от тези, които се претендира, че са решени. Тази теоретична постановка проличава най-вече при сравняването на вижданията му за концепциите, които трябва да ръководят общата икономическа политика (Долински, 1942а) с тези, които са валидни за аграрната политика (Долински, 1933), за конюнктурната политика (Долински, 1944а) и за стопанската политика в условията на война (Долински 1938а и 1943б). Сравнението показва, че в отделни случаи Долински стои на позиции, които са против държавната намеса, но в повечето се отнася положително към държавната регулация и контрол над различни стопански процеси и явления.

Проф. Н. Долински е противник на либералната стопанската политика характерна за XIX век. Това мнение той подкрепя с три основни групи аргументи. Най-важната характеристика на първата група, че тя оправдава държавната намеса с комбинация от исторически и социални елементи:

*„Историята на съвременното стопанство, начиная от промишлената революция, дава такова изобилие от страданията на грамадните маси на хората, че не само не е възможно да се поддържат с каквито и да е аргументи твърденията на*

*икономическия либерализъм, но държавата се принуждава все повече и повече активно да навлиза в стопанството, за да намали поне отчасти страданията на множество хора.”* (Долински, 1942а: 92)

На тази основа Долински смята, че държавната поземлена собственост е полезна, защото може да позволи на държавата да изпълнява социални функции (Долински, 1933: 104). Като посочва примера на междувоенна Англия, Долински обосновава идеята си за ползата от цялостна социална политика, провеждана от държавата. Обществените сигуровки, минималните надници, по-високото данъчно облагане на по-високите доходи са най-важната причина за това, че английската икономика е засегната по-слабо от Голямата депресия през 30-те години на XX век в сравнение с Германия и САЩ (Долински, 1942а: 142-155).

Втората причина, която налага държавната намеса в икономиката е свързана с подготовката на националното стопанство за война и със стопанската политика по време на война. Долински от една страна е убеден, че не може да съществува самостоятелна наука за военновременното стопанство, защото общите закономерности на стопанството се проявяват както в мирно, така и във военно време (Долински, 1938а). От друга страна обаче стопанската политика по време на криза и по време на война има свои специфики. При подготовката на държавата за война от страна държавните институции трябва да се пристъпи към събиране и обработване на огромно количество информация, въз основа на която да се планира детайлно разпределението на хранителните продукти, консумацията на които трябва да се ограничи и да става не въз основа на лични предпочитания, а на базата на научни критерии за потребностите на хората (Долински, 1943б).

Последната група аргументи оправдаващи държавната намеса в икономиката Долински извлича от известния германски либерален икономист Вилхелм Рьопке, а също така от представителите на австрийската школа – Фридрих Визер и О. фон Бьом-Баверк. Те са значително по-издържани от теоретична гледна точка, и в известен смисъл могат да се характеризират като либерален парадокс, защото при този тип аргументация либерали, които са принципи противници на държавната намеса в икономиката предлагат и обосновават необходимостта от такава с цел за запазване на свободния пазар, конкуренцията и т.н. Долински твърди, че когато едната от страните участващи в пазарната размяна ограничава свободната конкуренция чрез създаване на монополи, картели, или просто когато се увеличава ролята на едрите предприятия, то тогава държавната интервенция е необходима, за да се защитят онези групи, които страдат от премахването на свободния пазар. Ако стопанството само е отстранило или ограничило свободната конкуренция, то точно от

либерална гледна точка възниква задължение на държавата да я възстанови. (Долински, 1942а). Предполагаемите положителни страна на монополизацията, според него са фиктивни. Картелирането не е в състояние да смекчи проявите на стопанската конюнктура, защото в условията на депресия картелите и тръстовете успяват да поддържат относително високи цени, но това става за сметка на некартелираните предприятия и на обществото като цяло, чиито печалби и доходи намаляват (Долински, 1944а: 62).

Държавната намеса, според Долински е необходима и по отношение на конюнктурния цикъл. Той смята, че в условията на стопански подем държавата трябва да ограничава инвестициите си и да увеличава данъците, за да натрупа средства, които биха могли да се използват, когато подемът се замени с депресия. По негово мнение в условията на подем едно увеличаване на данъците би могло да се понесе по-леко от обществото. Обратно, в условията на депресия държавата трябва да увеличи инвестициите си в различни обществени проекти и да намали данъчната тежест. Така от една страна ще се създадат работни места, и покупателна сила, от друга страна ще се даде възможност на частните предприятия по-лесно да се измъкнат от проблемите на депресията (Долински, 1944а: 115-119). Вижданията на Долински за държавната стопанска политика по отношение на намаляване на отрицателните последици от конюнктурния цикъл не са оригинални. Те са изключително близко до тези на В. Рьопке (Röpke, 1936).

Конкретен вариант на стопанска политика, чрез която държавната намеса в икономиката на практика съдейства за създаването на либерален стопански ред Долински вижда в реформите на Столипин, които целят налагане на частното земевладение в Русия в началото на XX век. Според него приложението на тази реформа без катаклизмите предизвикани от Първата световна война и последвалата октомврийска революция през 1917 г. би довело до превръщането на частното земевладение в преобладаваща форма на руското селско стопанство. Това от своя страна би било най-съществената предпоставка за подем в руското селско стопанство, след продължителния застой предизвикан първо от крепостничеството, а след това от общинското земевладение (Долински, 1933: 141). От написаното става ясно, че държавната намеса в икономика не означава априорно, че нейните привърженици неизбежно стоят на антилиберални позиции. В по-изостаналите икономики и общества държавата може и често играе роля на агент, който стимулира либералните промени.

Въпреки, че живее и пише в период на непрекъснато нарастваща намеса на държавата в икономиката, проф. Долински запазва здравословна доза от скептицизъм към тази тенденция. Скептицизмът на Долински е свързан до голяма степен с ролята на държавната власт в

емитирането на пари. Той е наясно, че увеличаването или намаляването на покупателната сила на парите се отразява по различен начин на различните обществени групи и че някои от тях печелят, докато други губят от целенасочена политика на държавата в една от двете посоки (Долински, 1940б: 213). Според него държавата трябва да упражнява надзор по това дали банките изпълняват задълженията, които са поели към клиентите си, да гарантира осребряването на банкнотите и да предпазва от злоупотреби, с които е свързана свободната емисионна дейност. Държавата обаче не е нито безгрешна, нито безпристрастна. Той пише: *„За да запази оборота от тия злоупотребления се намесва държавната власт, която, впрочем много често е била съучастница в тях”* (Долински, 1937: 440). Това именно налага необходимостта от избягване на ситуация, при която емисионната банка е държавна (каквото е положението в България). В тази комбинация пред държавната власт винаги се изправя изкушението да се опита да използва банкнотната емисия за излизане от финансови затруднения. Долински е наясно, че и частните емисионни институции много трудно могат да устоят на натиск от страна на властта за използване на паричната емисия като средство на стопанската и финансовата политика, но все пак степента на тяхната зависимост е по-малка. Поради това той смята, че централната банка трябва да бъде *„частно предприятие, като общо правило във формата на акционерно дружество”* (Долински, 1937: 440).

В отделни случаи Долински съвсем пряко отхвърля ползата от въвличането на властта в „разрешаването” на конкретни стопански и социални проблеми. На първо място държавната политика на аграрни реформи, която обхваща голяма част от страните в Централна и Източна Европа след края на Първата световна война и която е свързана с преразпределяне на поземления фонд е движена преди всичко от националистически и популистски мотиви. По тази причина аграрните реформи на практика значително влошават положението на селячеството, защото те раздробяват поземлената собственост и правят по-слабо податлива на технически нововъведения, понижена е интензивността на селскостопанското производство и са унищожени едрите стопанства, които са били носител, пропагандатор и проводник на по-висока селско-стопанска култура и прогрес (Долински, 1933: 282-290). Другата вредна последица от държавната намеса в икономиката се откроява по време на Голямата депресия през 30-те години на XX век. Долински е убеден, че *„колкото по-малко е обременяването на стопанството от страна на държавата, толкова по-незначителни са конюнктурните колебания изобщо”* (Долински, 1944а: 31). Така неумелата държавната намеса в стопанството е сред причините за началото, за голямата дълбочина и за продължителността на депресията.

**Приложните изследвания на Наум Долински** имат като свой основен, но не единствен обект българската аграрна икономика. В по-общ план той проследява намаляващо значение на

селското стопанство като самостоятелен отрасъл - процес, който върви успоредно с индустриализацията на водещите световни сили. Самото селско стопанство, според него има характеристики, които го отличават от останалите стопански отрасли. То е по-слабо податливо на концентрация и на модернизация, в този сектор, за разлика от промишлеността не е скъсана връзката между предприятие и домакинство. След края на Първата световна война затрудненията в селското стопанство се увеличават от факта, че капиталът инвестиран там дава по-малка печалба от инвестициите в промишлеността и мините. По този начин земеделието *„става еднозначно с одиозната привилегия на по-бедните народи и на по-бедните хора в състава на отделните народи“* (Долински, 1939). В рамките на тази обща картина Н. Долински полага усилия за изследване на българското селско стопанство и на тази основа за формиране на адекватна стопанска политика. Долински е убеден, че през междувоенния период България представлява изключително благоприятен обект за изучаване на селското стопанство въобще, защото в страната липсва едро земевладение, индустрията е слабо развита, запазени са и значителни непазарни елементи. По този начин могат да се проследят *„чистите черти“* в развитието на селското стопанство, което се развива без значително влияние на странични фактори (Долински, 1928: 1).

Проучванията на българската аграрна икономика, а и на българското стопанство въобще, обаче често срещат непреодолими трудности. С една от най-раните си публикации Н. Долински отбелязва, че системното изучаване на българското стопанство се затруднява от *„недостиг и даже от отсъствие на основен статистически материал“*. Задачите по събиране и обработка на необходимата икономическа информация за България може и трябва да изпълнява новооснованото Висше търговско училище във Варна (Долински, 1925).

В многобройните си изследвания на българската икономика Долински установява нейния едностранчиво-аграрен характер с преобладаваща дребна поземлена собственост и без наличие на едри капиталистически стопанства. Според него основният проблем на българското селско стопанство не е в капиталистическата стопанска система, а по-скоро в липсата на капитализъм.

*„Ние вече не веднъж изтъкваме и подчертаваме крайната нужда от капиталистическо именно развитие на народното ни и селското стопанство, като мярка, която ще може да извади българския народ от икономическите му и социални затруднения.“* (Долински, 1932а: 93)

Това предопределя и основната насока, в която трябва да се развива държавната стопанска политика по отношение на селското стопанство (Долински, 1931). Конкретните проучвания на

проф. Долински за българското селско стопанство ясно разкриват посочената по-горе липса на достатъчно капитализъм в него и в българската икономика като цяло. При около 85 % от активното население заето в земеделието от благосъстоянието на това население зависи на практика цялата българска икономика – индустрия, държавни приходи и т.н. (Долински, 1936а). Детайлното изследване на наличната статистическа информация за основните тенденции в развитието на българското селско стопанство показва, че увеличаването на броя на самостоятелните селски домакинства, които разполагат с все по-малко земя е най-важната му характеристика<sup>40</sup>. Това се дължи на увеличаването на населението от една страна и на силно ограничените възможности за ангажиране на това ново население в индустрията или пък за емиграцията му от друга. При тази ситуация доходността на българското селско стопанство непрекъснато намалява (Долински, 1928а: 185). Н. Долински всъщност е първият икономист в страната, който през 1928 г. повдига въпроса за аграрната пренаселеност и за т. нар. „скрита безработица“ като основен социален и икономически проблем в България. По-късно той дори започва да говори за пролетаризиране на българското земеделско население, като под пролетаризиране разбира процеса на превръщане на самостоятелните и независими производители в наеман персонал за стопанствата на други стопански субекти (Долински, 1937б). Свидетелство за пролетаризацията е и установения от него факт, че продажбата на земи в България е предизвикана главно от затрудненото положение на продавача, а не от стремеж да се подобри организацията и производството в дадено стопанство (Долински, 1937в: 49).

Друг основен проблем в българското селско стопанство е неговият екстензивен характер и почти пълната доминация на зърнените култури като основно производство. Изследването на тенденциите в българското зърнопроизводство показва, че добивите от тях показват значителни **колебания през годините**. Липсват реални тенденции към увеличаване на производителността в зърнодобива (Долински, 1935), а примитивната система на използване на и без това оскъдната земеделска земя прави така, че всяка година около 20% от обработваемата земя не се използва и остава на угар (Долински, 1929). В тежко състояние се намира и българското скотовъдство, тъй като много голяма част от селскостопанските домакинства разполагат със съвсем малко работен добитък (Долински, 1940а).

Долински открива два типа спонтанна реакция на посочените проблеми и недостатъци на българското селско стопанство в периода между двете световни войни. Първата засяга

---

<sup>40</sup> Изследванията на Н. Долински показват, че твърденията на българските марксисти от края на XIX век, за това че в българското земеделие вървят успоредно два процеса на разоряване на дребните собственици и на концентрация на поземлената собственост не са верни (виж по-подробно: Penchev, 2014).

раждаемостта – след Първата световна война, независимо, че темповете на нарастване на населението в България остават високи, се забелязва тенденция към намаляване на раждаемостта. Тя се разглежда като естествена реакция на бедността и на липсата на достатъчно земя в българското селско стопанство (Долински, 1934). Втората реакция се състои в развитието на тенденция, която се определя като:

*„процес за интензифициране на това стопанство под действието на мощния фактор – размножението на населението, което просто не ще е в състояние да се изхрани от нищожните парцели земя в собственото си селско стопанство, ако това стопанство продължава екстензивно да произвежда зърнени храни“ (Долински, 1932а: 236).*

Тази тенденция се илюстрира от непрекъснатото нарастване на тютюна за износ, освен като абсолютно производство, но и като процент от цялата продукция за дадена година. Така през 1906-1910 г. за износ отива между 35 и 40% от цялото производство, докато през 1921-1925 г. този процент варира между 70 и 90% (Долински, 1928б).

Според Долински спонтанната реакция не е достатъчна, за да се разрешат проблемите на българското селско стопанство. Това е така, защото депресията от 30-те години е прекратила до голяма степен интензифицирането на селското стопанство и е увеличила значението на зърнените култури (Долински, 1936). Той прави конкретни предложения за насоките на държавната политика в тази област. Недостатъците на дребното селско-стопанско производство могат да се преодолеят чрез развитие на различни кооперации. Според него пример за добре действащи кооперации може да се вземе от датското селско стопанство (Долински, 1946). развитието на т. нар. домашна индустрия или селско занаятчийско производство открива сравнително добри възможности за използване на излишната работна ръка в селското стопанство. Селското население разполага с много свободно време от основния си поминък и пулично-правната власт би трябвало да положи усилия за насочването му към различни занаяти (Долински, 1940). Подобна е и ролята, която трябва да изпълнява градинарството, което е трудово-интензивно и може да облекчи проблема със скритата безработица. Долински вижда в насърчаването на градинарството от страна на държавата важен аспект от цялостната ѝ стопанска политика. Ролята на държавата е в това да насочи земеделското население към най- подходящите форми на градинарство за съответните райони на страната и да подпомогне това население при обучението за работа с техника и с агрономически знания. Производството на зърнени храни трябва да се ограничи и да



задоволява единствено вътрешния пазар, без да се разчита на тях като на експортно култура (Долински, 1938б)<sup>41</sup>.

#### IV

#### **Вместо заключение. За руско-австрийско направление в българската икономическа мисъл ?**

Руските икономисти емигранти оказват трайно влияние върху формирането на научните общности и научните традиции в страните в които се настаняват. В България например, С. Демостенов и Н. Долински обучават поколения български икономисти и политици. Прави са представителите на марксистката историография на икономическата мисъл в България, според които благодарение най-вече на публикациите на руските емигранти Н. Долински и С. Демостенов през 30-те години на XX век в българската икономическа наука надделява теоретичната линия на субективната австрийска школа (Григоров, 1960). Оскар Андерсън създава едни от най-обещаващите (за съжаление несъществуващ дълго) Институт за стопански изследвания, и създава афинитет към сериозните статистически изследвания (С. Загорев, А. Христофоров, И. Стефанов). А Иван Кинкел и до днес се смята за един от основателите на българската социология и на българската психоанализа.

Направеният анализ на творчеството на С. Демостенов и Н. Долински, ни кара да изкажем следната по-важна, принципна хипотеза (или в по-мека форма - следното твърдение), която разбира се трябва да се провери и да се прецизира.

Според нас, може да се предположи, че съществува специфично направление в икономическата мисъл, чиито представители са преди всичко руските икономисти емигранти, и което предлага интересен, и продиктуван от много причини, теоретичен синтез, който ние можем да наречем „*руско-австрийски*“. Този руско-австрийски синтез, в никакъв случай не е механичен сбор, органично съчетание на основните постулати на австрийската школа (най-вече Карл Менгер) и на идиосинкретична система на Петър Струве<sup>42</sup>. Към тези два компонента могат да се прибавят елементи от немската (или „руско-немската“) историческа школа, както, и силното влияние на руската статистическа традиция (преди всичко А. Чупров). Самият Струве (отричащ както материализма, така и идеализма) предлага позитивистки синтетичен модел, обединил в себе си не само категории и инструменти от австрийската школа, от историческата

---

<sup>41</sup> С тези идеи Долински се превръща в един от най-активните участници в междувоенния дебат за насоките на българската селскостопанска политика (по-подробно за този дебат виж: Димитров, 2014)

<sup>42</sup> За да бъдем по-прецизни (следвайки коментарите на Автономов за това какво е школа и изобщо има ли такава в Русия, Автономов, 2001), Долински и Демостенов са представители на школа, свързана с името на определен учен, в случая на Петър Струве.

школа и от марксизма (подходът на фетишизма, например), но и от новите, за времето, емпирически (най-вече статистически) подходи в икономическата наука. А не бива да забравя, че синтетичните модели са нещо типично за руската стопанска мисъл и стопански анализи<sup>43</sup>.

Ако погледнем от друга страна, един от удачните начини за класифициране на световната икономическа мисъл през XIX и XX век от гледна точка на теоретичните концепции и връзката им с предлаганата стопанска политика е групирането на многобройните школи на мисълта и на още по-многобройните автори около два „канона“. Единият предполагащ абстрактни теоретични обобщения и съответно предлагащ либерални стопански политики, докато другият стремящ се да ограничи абстракциите и изкуственото теоретизиране и предлагащ стопански политики, които разчитат на държавната намеса в икономиката (Автономов, 2013). В рамките на тази дихотомия цялостното научно творчество на С. Демостенов и Н. Долински може да се разглежда като опит за синтез между принципите разделящи двата „канона“, но синтез който е по-скоро близо до първия от тях (най-вече при Демостенов) и който дава отново основание за идентифицирането на специфично руско-австрийско направление в историята на икономическата мисъл.

Или още, може са се твърди, че руско-австрийската школа, чиито представители са Демостенов и Долински се отличава от австрийския „мейнстрийм“ в лицето на Л. Мизес и Ф. Хайек, защото е по-еклектична в теоретичен план и не толкова открито либерална в политическите си виждания. Руско-австрийската школа е отделно развитие на концепциите на Менгер или по-точно опит да се приведат тези концепции в съответствие с постиженията на немскоезичната икономическа, социологическа и философска наука (без разбира се да се отрече менгеровия реализъм). В известен смисъл тя се доближава до концепции и теоретични постулати, и до вижданията на В. Рьопке и В. Ойкен. Демостенов и Долински в известен смисъл продължават някои от ранните традиции на Менгер, защото не се противопоставят и не отхвърлят радикално всички теоретични постижения на историцизма, а се опитват да ги интегрират в изследванията си.

Хипотезата за възможностите за обособяване на специфично „руско-австрийско“ направление предлага много възможности за бъдещи изследвания. В конкретен план е нужно да се изучат в сравнителна перспектива теоретичните изследвания на други руски емигранти икономисти,

---

<sup>43</sup> Относно влиянието на различните традиции в развитието на руската стопанска мисъл (в това число и на твърденията на Шмолер за съществуването на руско-немска историческа школа) виж Normano (1950), Avtonomov and Gloveli (2014).

които обикновено се числят към други области на икономическото знание. На ум ни идват имената на О. Андерсон, А. Билимович, С. Кон, К. Зайцев, Л. Таубер, Б. Изболдин, П. П. Гензель, както и редица други, за които може само да подозираме, и които под една или друга форма биха могли да са представители на посоченото направление. Това би помогнало *руско-австрийският синтез*, трябва да бъде обяснен и реконструиран.

Но несъмнено, по-широките амбиции, изискват по-широк сравнителен план за изследване на руската емигрантска икономическа мисъл, като се вземе предвид типичната енциклопедичност и широки интереси на руските учени от онова време (Иван Кинкел е един от тях, както между другото и самият П. Струве).

### **Литература (Демостенов)**

Автономов, В. (2001). История экономической мысли и экономического анализа: место России, *Вопросы экономики*, (2): 42-48

Алманах на Софийския Университет (1939). Демостенов, Симеон Сергеевич, изд. Софийски Университет, 150-151

Андерсон, О. (1926). В памет на професор А.А. Чупров (млади), *Архив за стопанска и социална политика*, 2(3): 291-299

Билимович, А. (2007 [1924]). Два подхода к научной картине экономического мира, в: *Истоки*, Издательский дом ГУ ВШЭ, Москва, 469-507

Гнатюк, О. (1998). Консервативный либерализм и философско-социологическая методология „основного дуализма” П.Б.Струве, *Социологические исследования*, 7: 17-33

Демостенов, С. (1914). Государственная теория денег, *Русская мысль*, ???

Демостенов, С. (1915). *Данные о снабжении коровьим маслом Европейской России*, Петроград

Демостенов, С. (1916). *Материалы для суждения о средних за 1908-1911 г.г. вывоз и ввоз главнейших прод. продуктов по отд. Губерниям и областям Российской Империи*, Петроград

Демостенов, С. (1916а). *Общая соображения о причинах современной дороговизны*, Петроград

Демостенов, С. (1916б). *Движение биржевых цен на главн. прод. продукты в ост., ноябрь и декабрь 1915 г., сравн. С 1913 и 1914 г.г.*, Петроград

Демостенов, С. (1921). Хлебный баланс России прежде и теперь, *Экономические записки*, Выпуск 1 и 2, Париж

- Демостенов, С. (1921). Военное хозяйство Болгарии, *Русская мысль*, ????
- Демостенов, С. (1927). Механизмът на образуването и движението на цените на руския продоволствен пазар през време на войната (1914 – 1917 г.г.), *Годишник на юридическия факултет на СУ*, (27): 1-292
- Демостенов, С. (1929). Теории за парите (преглед на литературата), *Стопанска мисъл*, 1(2): 118-123
- Демостенов, С. (1947 [1929]). *Кредит и банки*, ??? София
- Демостенов, С. (1930). Проблемът за „международните“ и „националните“ пари в литературата на XVI - XVIII векове, *Научен Преглед*, 2(2): 31-58
- Демостенов, С. (1937). *Очерки по теория на парите*, част I, Придворна печатница, София
- Демостенов, С. (1991 [1946]). *Теоретическа политическа икономия*, част I „Увод в теоретическата политическа икономия (общо учение за стопанството)”, част II „Учение за производството”, част III „Учение за размяната”, (трето издание), Университетско издателство, София
- Демостенов, С. (1942). Някои спорни въпроси на паричната теория, *Годишник на държавното училище за финансови и административни науки*, София
- Демостенов, С. (1945). *Очерки по теория на парите*, част II, Университетска печатница, София
- Дмитриев, А. (2010). П. Б. Струве и „статистификация“ економической теории, *Финансы и бизнес*, (4): 163-180
- Долински, Н. (1924). Институт за изучаване на икономическа България, *Списание на Българското икономическо дружество*, +++(3-4): 81-86.
- Долински, Н. (1925). Проблемы конъюнктуры и связи с учением о кризисах, в: *Сборник статей посвященных П.Б. Струве*, Прага, 83-94
- Железнов, В. (2012 [1916]). *Экономическое мировоззрение древних греков*, Либроком, Москва
- Живкова, Н. (2006). *Усмиряване на разума. Преустройство на БАН (1944-1953)*, изд. Гутенберг, София
- Кинкел, И. (1925). *Теории за ценността в политическата икономия*, Издание на Свободния университет, София
- Лавров, В., В. Бобков (2006). К истории становления высшего юридического образования в Крыму (1917-1920), *Ученые записки Таврического национального университета, серия „Юридические науки”*, 19 [58](1): 16-31

- Матеев, Е. (1947). *Субъективната школа и марксистско-ленинската политическа економика*, изд. на БРП (комунисти), София
- Пайпс, Р. (1998). Теория капиталистического развития П.Б. Струве, *Экономическая школа*, выпуск 4
- Струве, П. (1913). *Хозяйство и цена. Критические исследования по теории и истории хозяйственной жизни, часть I. (Хозяйство и общество.- Цена-ценность.)*, изд. В.П. Рябушинский, С.-Петербург-Москва
- Струве, П. (2007 [1923]). Научная картина экономического мира и понятие “равновесия”, в: *Истоки*, Издательский дом ГУ ВШЭ, Москва, 440-468
- Струве, П. (2007 [1924]). Первичность и своеобразие обмена и проблема „равновесия”. Ответ А. Д. Билимовичу, в: *Истоки*, Издательский дом ГУ ВШЭ, Москва, 508-531
- Струве, П. (1937). Предметно-теоретически основы на стопанската наука и техните методологически последствия, *Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания*, 1936 (4): 5-32 [Struve, P., Gegenstandstheoretische Grundlagen der Wirtschaftswissenschaft und deren methodische Konsequenzen]
- Avtonomov, V., G. Gloveli (2014). *The Influence of German Historical School on Economic Theory and Economic Thought in Russia*, draft
- Campagnolo, G. (2008). *Carl Menger entre Aristote et Hayek. Aux sources de l'économie moderne*, CNRS Editions, Paris
- Campagnolo, G. (2009). *Criticisms of Classical Political Economy: Menger, Austrian Economics and the German Historical School*, Routledge, New York
- Demosthenov, S. (1930). Food prices and the market in foodstuffs, in: Struve, P. (ed.), *Food supply in Russia during the world war*, Yale University Press, 215-467
- Dolinsky, N. (1930). Organization and Policy (with K. Zaisev), in: Struve, P. (ed.), *Food supply in Russia during the world war*, Yale University Press, 3-214
- Ellis, H. (1934). *German Monetary Theory, 1905-1933*, Harvard University Press, Cambridge
- Gonnard, R. (1935). *Histoire des doctrines monétaires dans les rapports avec l'histoire des monnaies*, 3 volumes, Recueil Sirey, Paris
- Gurroff, G. (1972). The Legacy of Pre-revolutionary Economic Education: St. Petersburg Polytechnic Institute, *Russian Review*, 31(3): 272-281
- Hédoin, C. (2013). *L'Institutionnalisme historique. La relation entre théorie et histoire en économie*, Classiques Garnier, Paris
- Labrousse, A. (2002). La Methodenstreit: enjeux contemporains d'un débat ancien, *Document du Travail N 11, Centre Marc Bloch*

- Louçã, F. (2007). *The Years of High Econometrics. A short history of the generation that reinvented economics*, Routledge, London and New York
- Mises, L. von (1980 [1924, 1934]). *The Theory of Money and Credit*, Liberty Fund, Indianapolis
- Monroe, A. (1923). *Monetary Theory before Adam Smith*, Harvard University Press, Cambridge
- Nenovsky, N. (2010). The Birth of Modern Economic Science (reading Gilles Campagnolo's Book), *Journal des Economistes et des Etudes Humaines*, 16(1): 1-16
- Nenovsky, N., M. Karpouzanov (2012). Value, Price and Money. Comparing Marx and Menger, Presented at the *Philosophie Economique* Conference, Lille
- Nenovsky, N. (2013). Ivan Kinkel's (1883-1945) theory of economic development, *European Journal of the History of Economic Thought*, published online
- Nogaro, B. (1947). *La valeur logique des théories économiques*, PUF, Paris
- Nogaro, B. (1949). *A Short Treatise on Money and Monetary Systems*, Staples Press, London
- Normano, J. (1950). *The Spirit of Russian Economics*, Dennis Donson Lmt, Dunfermline
- Rist, Ch. (2002 [1951]). *Histoire des doctrines relatives au crédit et à la monnaie depuis John Law jusqu'au nos jours*, Dalloz, Paris
- Sabennikova, I. (2011). Russian Emigration in 1917-1939: Structure, Geography, Comparative Analysis, *Social Sciences*, 1: 35-63
- Semenova, A. (2012). Carl Menger's theory of money's origins: Responding to revisionism, *The European Journal of the History of Economic Thought*, 21(1): 107-141
- Smith, B. (1990). The Questions of Apriorism, *Austrian Economic Letters*, 1-5
- Struve, N. (1996). *Soixante-dix ans d'émigration russe, 1919-1989*, Fayard, Paris
- Struve, P. (1921). L'idée de loi naturelle dans la science économique, *Revue d'économie politique*, n 35???
- Struve, P. (1922). Prix-valeur. Énoncés fondamentaux, *Revue d'économie politique*, ???
- Théret, B. (2008). Les trois états de la monnaie: Approche interdisciplinaire du fait monétaire, *Revue économique*, 59(4): 813-841
- Yagi, K. (2011). *Austrian and German Economic Thought. From subjectivism to social evolution*, Routledge, London and New York

### **Литература (Долински)**

- Аврамов, Р. (2007)**, *Комуналният капитализъм. Из българското стопанско минало*, т. III, София: Център за либерални стратегии, Фондация „Българска наука и култура“.
- Автономов, В. (2013)**, Абстракция – мать порядка? *Вопросы экономики*, 4, с. 4-23.

- Волошина, В. Ю. (2005)**, Подготовка научно-педагогических кадров в Вузах Русского зарубежья. *Вестник Томского Государственного Университета*, № 288, с. 176-181.
- Григоров, К. (1960)**, *Развитието на буржоазната икономическа мисъл в България между двете световни войни (теоретични насоки)*, София: Наука и изкуство.
- Димитров, М.**, *Държавата и икономиката в България между двете световни войни 1919-1939 г.* София: Издателски комплекс-УНСС.
- Долински, Н. (1923)**, *Курс по теория на политическата икономия*. Варна.
- Долински, Н. (1925)**, Институт за изучаване на икономическа България. *Списание на Българското икономическо дружество*, XXIV, 3-4, с. 81-86.
- Долински, Н. (1928)**, Въпроси из областта на българското землевладение. *Годишник на Висшето търговско училище – Варна 1927-1928*.
- Долински, Н. (1928а)**, Доходността на българското земеделие. *Списание на Българското икономическо дружество*, XXVII, 4, с. 165-193.
- Долински, Н. (1928б)**, Еволюция на износа на българските селско-стопански произведения. *Списание на Българското икономическо дружество*, XXVII, 3, с. 128-144.
- Долински, Н. (1929)**, Към въпроса коя система за използване на земята е най-подходна за България. *Списание на Българското икономическо дружество*, XXVIII, 5-6, с. 219-231.
- Долински, Н. (1930)**, Количествен състав на българското домакинство, особено на селското. *Годишник на Висшето търговско училище – Варна*, т. II, с. 1-55.
- Долински, Н. (1930а)**, Реформата на икономическата идеология в трудовете на Отм. Spann. *Годишник на Висшето търговско училище – Варна*, т. II.
- Долински, Н. (1930б)**, Иде ли краят на капитализма?. *Философски преглед*, II, 4.
- Долински, Н. (1931)**, Бъдещето на дребното селско стопанство. *Годишник на Висшето търговско училище – Варна*, т. III, с. 1-21.
- Долински, Н. (1931а)**, Кризата в българското селско стопанство. *Списание на Българското икономическо дружество*, 1, с. 25-36.
- Долински, Н. (1932)**, Петилетката и резултатите от едно и половин годишното ѝ приложение. *Списание на Българското икономическо дружество*, 2, с. 102-112.
- Долински, Н. (1932а)**, *Организацията на българското земеделско стопанство*. Варна: печатница Д. Войников.
- Долински, Н. (1933)**, *Аграрна политика*. Варна: печатница „Войников“.
- Долински, Н. (1935)**, Реколтите от зърнени храни в България. *Годишник на Висшето търговско училище – Варна*, т. VII.
- Долински, Н. (1934)**, Отразяване на социално-стопанските процеси в основните демографски явления. *Годишник на Висшето търговско училище – Варна*, т. V-VI, с. 1-41.
- Долински, Н. (1936)**, Проявите на кризата в българското земеделско стопанство. *Годишник на Висшето търговско училище – Варна*, т. VIII, с. 1-92.
- Долински, Н. (1936а)**, Земеделието и народното стопанство. *Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при СДУ*, 2-3, с. 61-67.
- Долински, Н. (1937)**, *Курс по политическа икономия*. Варна: Издание на Студентското дружество „Христо Ботев“ при Висшето търговско училище.
- Долински, Н. (1937а)**, Новите социално-стопански процеси и идеологии. *Списание на дружеството на завършилите ВТУ-Варна*, II, 3, с. 227-247.
- Долински, Н. (1937б)**, Пролетаризирането на българското земеделско население. *Списание на дружеството на завършилите ВТУ-Варна*, II, 2, с. 101-112.
- Долински, Н. (1937в)**, Продаването и купуването на земи в България. *Годишник на Висшето търговско училище – Варна*, т. IX, с. 1-128.

- Долински, Н. (1938)**, Теория на конюнктурата като основна проблема в теоретическата политическа икономия (нейната постановка в трудовете на G. Cassel). *Годишник на Висшето търговско училище – Варна*, т. X, с. 1-63.
- Долински, Н. (1938a)**, Бележки върху стопанската подготовка за война. *Списание на българското икономическо дружество*, XXXVII, 4, с. 215-225.
- Долински, Н. (1938b)**, Градинарството в България. *Годишник на Висшето търговско училище – Варна*, т. X, с. 1-50.
- Долински, Н. (1939)**, Затруднения на земеделието като отрасъл на народното стопанство. *Годишник на Висшето търговско училище – Варна*, т. XI, с. 1-145.
- Долински, Н. (1940)**, Домашната индустрия у нас. *Економист*, II, 4, 515-530.
- Долински, Н. (1940a)**, В добро или лошо положение се намира скотовъдното ни стопанство, в частност работният добитък? *Списание на българското икономическо дружество*, XXXIX, 4, с. 220-232.
- Долински, Н. (1940b)**, Кои са дестинатариите на политиката на дирекцията за Храноизнос? *Економист*, 2, II, с. 212-227.
- Долински, Н. (1941)**, Учението на Валтер Ойкен като нов опит за разрешаването на основните проблеми на икономическото знание. *Архив за стопанска и социална политика*, XVI, 4, с. 231-247.
- Долински, Н. (1941a)**, За преценките в икономическото знание и за политическия характер на икономическата наука. *Економист*, III, 4, с. 385-407.
- Долински, Н. (1942)**, Първите ми спомени за училището. *Сборник в чест на проф. Ц. Калянджиев*, Варна: печатница Изгрев, с. 58-64.
- Долински, Н. (1942a)**, *Уводни бележки в икономическата политика*. Варна: Висше търговско училище, фонд „Издателство“.
- Долински, Н. (1943)**, Някои основни въпроси, свързани с учението за предприемача. *Годишник на Висшето търговско училище – Варна*, т. XV, с. 1-92.
- Долински, Н. (1943a)**, По въпроса за земеделските кризи. *Економист*, V, 2-3, с. 81-99.
- Долински, Н. (1943b)**, Прехраната, като задача на стопанската политика. *Годишник на Висшето търговско училище – Варна*, т. XV, с. 1-38.
- Долински, Н. (1944)**, *Учение за стопанската конюнктура*. Варна: Висше търговско училище, фонд „Издателство“.
- Долински, Н. (1944a)**, Към въпроса за конюнктурната политика. *Годишник на Висшето търговско училище – Варна*, т. XVII, с. 1-167.
- Долински, Н. (1946)**, *Българското и датското земеделско стопанство. Опит за сравнение*. Варна: Държавен университет Св. Кирил Славянобългарски.
- Неновски, Н. и Р. Андреев (2013)**, *Българските икономисти за Голямата депресия*, София: Издателски комплекс – УНСС.
- Спасов, Л. (2008)**, *България и СССР 1917-1944 г. (политико-дипломатически отношения)*. В. Търново: Фабер.
- Цонев, Ст. и А. Балтаджиева (1995)**, Проф. Наум Долински (1890-1968). *Известия – списание на Икономическия университет-Варна*, кн. 1, с. 24-31.
- Цонев, Ст. и М. Цонева (2000)**, Проф. Н. В. Долински за стопанската конюнктура. *Годишник на Икономически университет – Варна*, т. 72.
- Jevons, W. S. (1970 [1871])**, *The Theory of Political Economy*. Edited by R. D. Collison Black. Penguin Books.
- Louzek, M. (2011)**, The Battle of Methods in Economics. The Classical Methodenstreit – Menger vs. Schmoller. *American Journal of Economics and Sociology*. Vol. 70: 439-463.
- Menger, C. (2011 [1871])**, *Principles of Economics*. Terra Libertas.



**Nenovsky, N. (2010),** *Economic and Social Thoughts of Ivan Pososhkov (1652-1726)*. ICER (Torino), Working Paper № 02/2010.

**Penchev, P. (2014),** Liberals as protectionist in the European periphery. Economic thought and economic policy at the end of 19<sup>th</sup> and the beginning of 20<sup>th</sup> century in Bulgaria. *Economies et Societes*, Serie «Histoire de la pensee economique», PE, №50, 6/2014, p. 1009-1036.

**Robbins, L. (1932),** *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, London: Macmillan Co., Limited.

**Röpke, W. (1936),** *Crises & Cycles*. London, Edinburgh, Glasgow: William Hodge & Company, Limited



С колеги от Софийския държавен университет. Сред тях: Жана Николова-Гълъбова, проф. Семьон Демостенов (четвъртият отляво), проф. К. Бобчев (петият отляво), проф. Димитър Мишайков (първият на десния ред), Асен Христофоров (третият на десния ред), 1940 г.



Сътрудници на Статистическия институт за стопански проучвания към Софийския държавен университет. Сред тях, отляво: Цоню Цончев (вторият), проф. Иван Стефанов, проф. Димитър Мишайков, ръководителят на института проф. Оскар Андерсон, проф. Семьон Демостенов;отдясно: А. Христофоров (вторият), към 1940 г.